

NORÜ ÑNÜ NA NHUACÜ YA ŨËÛ I DUÛ'ËGÜARÜ MAÛ NO'RÜGÜ I NGEMA NATÜCUMÜGÜ I WÜIWA PURACÜËÛ

TIKUNAGAWA

*Rüta duãtagütaniüwa nanangegü natana yaugüü urüena tama
i nhaã i nguneüügu 1º de Maio i 2026gu*

OBJETIVOS DE DESENVOLVIMENTO SUSTENTÁVEL DA ORGANIZAÇÃO DAS NAÇÕES UNIDAS

TRADUZIDOS PARA O TIKUNA

*Versão preliminar sob validação da
comunidade até 1º de maio de 2026*

NORŪ ĪNŪ NA NHUACŪ YA ŪĒŪ I DUŪ'ĒGŪARŪ MAŪ (ODS)

Rü nhaã documento rü nagu ni de'a na nagagüwa na ngeũ i nhaã tamaẽpü'i natücumügü maĩyugü i ĩgüũ Kaingang, Kaiowá rü nhumatchi Tikuna mugü nagu i deaũ Norü Īnü na Nhuacü ya ũẽũ i Duũ'ẽgüarü maũ (ODS) rü mugü i Organização das Nações Unidas (ONU) wa inguutchiũ, rü ni nguutchi nagagu i Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD).

Rü ODSgü rü nüũ nangema i ĩnü na nhumatata 2030gu na ye'erawa nanangegüũ i duũ'ẽgüarü maũgü, rü nüũ nangema i 17 i nacümagü nagu narü ĩnüeũ nanaõẽgüũ i tchieũgü i nhaã naanewa ngupetügüũ nawa i duũẽ'güarü ma'ũ, rü dierutchiga rü nhumatchi naĩne-cügü i guũma i naanearü.

OBJETIVOS DE DESENVOLVIMENTO SUSTENTÁVEL (ODS)

O presente documento apresenta a tradução dos Objetivos de Desenvolvimento Sustentável (ODS), estabelecidos pela Organização das Nações Unidas (ONU), para as línguas indígenas Kaingang/Kaiowá/Tikuna, no âmbito do Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD).

Os ODS compõem a Agenda 2030 para o Desenvolvimento Sustentável, abrangendo 17 objetivos voltados a temas centrais da agenda global em suas dimensões social, econômica e ambiental.

Parceiros:

IDGLOBAL
Instituto de Direito Global

AGU
AGÊNCIA GERAL DA UNIÃO

MINISTÉRIO DOS
POVOS INDÍGENAS

MINISTÉRIO DA
JUSTIÇA E
SEGURANÇA PÚBLICA

GOVERNO DO
BRASIL
DO LADO DO POVO BRASILEIRO

Apoio:

MAKIRA-E'TA
REDE DE MULHERES INDÍGENAS DO ESTADO DO AMAZONAS

INSTITUTO DE DIREITO GLOBAL (IDGLOBAL)

Diretor-Presidente

Carlos Portugal Gouvêa

Diretora Executiva

Dalila Martins Viol

Coordenadora-Geral

Amanda Teles Marques

Pesquisador(a)

Amirele Porto Machado

Ademir Garcia

Cristian Wari'u Tseremey'wa

Maycon Flores do Nascimento

Jhelice Franco da Silva

ADVOCACIA-GERAL DA UNIÃO (AGU)

Ministro de Estado da

Advocacia-Geral da União

Jorge Messias

Secretário-Geral de Consultoria e Advogado-Geral da União

Substituto

Flavio Roman

Assessora Especial de Diversidade e Inclusão

Claudia Trindade

Secretária-Geral de Administração

Elisa Monteiro Malafaia

Gestora da Parceria

Jéssica Zimmer Stefenon

Integrante da Comissão de Monitoramento e Controle

Gabriela Brandão

Integrante da Comissão de Monitoramento e Controle

Lara Aued

Apoio Técnico Especializado

Carolina Rodrigues

Crizantho Neto

MINISTÉRIO DOS POVOS INDÍGENAS (MPI)

Ministra de Estado dos Povos Indígenas

Eloy Terena

Secretário-Executivo

Marcos Kaingang

Secretaria Nacional de Articulação e Promoção de Direitos Indígenas

Giovana Mandulão

**Diretor do Departamento de
Línguas e Memórias Indígenas**
Edilson Baniwa

**MINISTÉRIO DA JUSTIÇA
E SEGURANÇA PÚBLICA
(MJSP)**

**Ministro de Estado da Justiça e
Segurança Pública**
Wellington César Lima e Silva

**Secretária Nacional de Acesso à
Justiça**
Sheila Santana de Carvalho

**Diretor de Promoção do Acesso
à Justiça**
Gustavo Jorge Silva

**Coordenador-Geral de Direitos
Indígenas**
Marcos de Almeida Matos

**Coordenadora-Geral de Justiça
Socioambiental e Direitos
Territoriais**
Estella Libardi de Souza

**Coordenadora de Justiça
Socioambiental e Direitos
Territoriais**
Julia Zucchi Natour

**REDE DE MULHERES
INDÍGENAS DO ESTADO DO
AMAZONAS – MAKIRA E'TA**

Vice-Coordenadora
Rosimere Maria Vieira Teles

Tradutor(a) Tradicional
Professor Atos Fermin Vasques
Professor Bernabé Bitencourt Serra
Professor Decuracü-Teodorino
Manduca Carvalho
Professor Mendison Chota
Agostinho

PROJETO GRÁFICO

Design de capa
Cristian Wari'u

Diagramação
Alan Costa de Brito da Rocha

Texto em Tikuna revisado por
Osias Guedes Alberto

Rü Programa Língua Indígena Viva no Direito i deaũ

Rü programa língua Indígena Viva no Direito (LIVD) rü nagu narü ñnũ na tüũ na poráẽgũũ rü nhumatchi nüũ na ngetchaũĩacũ tũmagagũ ya guama ya natucumũgũ taguarũ naanewá maẽẽ, nanũũ tacua'gũĩca' tũmaarũ poragũ.

Rü nawanapuracũe i wũigu i nhaagũ Advocacia Geral da União (AGU) rü namaã Ministério dos povos Indígena (MPI) rü nhumatchi Ministério da Justiça rü Segurança Pública (MJSP). Rü wũiwá na ngemagũ na nhaã tamaẽpũ i natucumũgũ Kaiowá, Kaingang, rü nhumatchi Tikuna, na nagagũwá na ngeaũca' i mugũ i guũĩma i mugũetũwá ngemaũ, erũ (IBGE) nüũ i ugu rü nhaã tamaepũ i natucumũgũ ni rü mumẽgũũ nagagũwá i deagũũ i 2010gu.

Rü nũmagũ rü nüũ na cua'gũ na wũitchigũ i natucumũgũ rü yima conũ ya nawa ya deagũcũ rü aũriãcũma rü namẽ, na ngemaãcũ naũãũca' i nguẽgũ rü cua'gũ nagu i deaũ i poragũ ya wũietchigũca' i ñũ rü nhumatchi guaneca'ĩũ na ngemaãcũ nüũ ta cuagũĩca' i poragũ i woetama marũ i ngemagũũ i tũmagagũwátama, na ngemaãgũ namaã ta puracũeũ i taguarũ naanewá.

Nhema nhaã puracũ i ngemaũ (LIVD) rü norũ ügũmarenĩ na taguarũ naane nüũ na cuaũca' nanangemagũũ i muũma i natucumũgũ i nüũ ngemagũũ i nacũmagũ rü nhumatchi conũ ya nawa ya deagũcũ rü norũgũtchigũtama, na ngemaacũ na üũca' rü naũgũũca' i wũi i natchiane i taueũtama i ueũ, na ngemaãcũ guũma ya natucumũgũ nüũ na ngemaũca' i porá i taguarũ naanewá.

Rü Instituto de Direito Global (IDGlobal) rü nia yau nhaã projeto LIVD nawá wũi cá i guane ya duẽẽgũca' i ñũwá na ngemaãcũ na namaã na cuaũca', rü nanaũũca' i nhaã puracũ rü tũmaca' na cagũ ya natucumũgũ ya duãtagũarũ i ñũ rü nhumatchi nguẽtanũũgũ i maĩyugũ i ñgũũ i woetama naca'ngueũ i ngema puracũ rü naetũwá marũ nawá i üegũũ i ngema ngũ, na nüũ na daumatũgũũca'.

Rü nhaã puracũ rü naũ namaã i natucumũgũ i duãtagũarũ i ñgũũmaã na meã niũũca' rü ngema wũitchigũ i natucumũgũ rü tũmamaã na puracũegũ ya duãtagũ ya tamaẽpũ i natucumũgũ i nawá ngemagũe i nhaã projeto:

Rü rede de mulheres Indígenas do Estado do Amazonas – Makira E'ta, rü wüigu i Tikunagü mã na puracü; Rü Associação de Difusão Cultural de Canela – ADICUCA; rü wüigu na puracü i Kainganggü mã; Rü nhumatchi Instituto Ixiru Ete – Pai de Todos Tekoha Laranjeira Nhänderu rü wüigu namaã na puracü i Kaiowágü.

Sobre o Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD)

O Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD) é uma iniciativa que visa promover o reconhecimento e a valorização das línguas indígenas no âmbito jurídico brasileiro.

A ação é promovida pela Advocacia-Geral da União (AGU), com o apoio do Ministério dos Povos Indígenas (MPI) e do Ministério da Justiça e Segurança Pública (MJSP). Dentre os seus objetivos, encontra-se traduzir a Constituição Federal para as três línguas indígenas mais faladas no país — Kaiowá, Kaingang e Tikuna — conforme o Censo de 2010 do Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística (IBGE).

O programa reconhece o papel fundamental das línguas originárias na construção de uma justiça mais plural, inclusiva e democrática, possibilitando que as comunidades indígenas tenham acesso direto, em sua língua materna, ao principal instrumento normativo do Estado brasileiro.

O LIVD representa um passo significativo na construção de um Brasil que reconhece sua diversidade cultural e linguística como pilar da democracia, ao assegurar que o direito seja efetivamente acessível a todos os povos que compõem a nação.

Por meio de chamamento público, o Instituto de Direito Global (IDGlobal) foi selecionado para executar o LIVD e para essa missão reuniu organizações da sociedade civil, pesquisadores indígenas e especialistas indígenas em linguística.

A execução do projeto é fortalecida por uma atuação em rede com organizações da sociedade civil diretamente vinculadas às comunidades partici-

pantes: a Rede de Mulheres Indígenas do Estado do Amazonas — Makira E'ta, que atua junto ao povo Tikuna; a Associação de Difusão Cultural de Canela — ADICUCA, ligada ao povo Kaingang; e o Instituto Ixiru Ete - Pai De Todos - Tekoha Laranjeira Nhänderu, vinculado ao povo Kaiowá.

Na wüitchigü i natucumügü arü naanewá na ñũ

Nagagu na nüũ na ngetchaũgüũ i nhema Convenção n169 da Organização Internacional do Trabalho ná nüũ i uũ, rü naũpa nana uau i ngema puracü na nagagüwá na ngeũ i ngema tamaepü i natucumü rü tûmatanüwá naĩ rü nanawe'gü na nhuacu ta nanaügüũ rü nhumatchi na marü tana yaugüũ ya duãtagü i nhaã tamaepü i natucumügü Kaingang, Kaiowá rü nhumatchi Tikuna arü.

Rü nhaã wümatü rü nanawe' i ngema norü ügüitchipee i mugü i guũma i mugüetüwá ngemaũarü na Tûmatanüwá na ngeaũca' ya natucumügü ya nawa ngemagüe na tana yaugüũca' urüena tama ya duãtagü ya wüitchigü i natucumü arü. Rü ngeguma marü narü guutchigu i nhaã puracü rü tá wënaarü tûmatanüwá nanangegü ya yiema nawa i ngemagüe na tumamaã ya deagüũca' rü nanawe'güũca' i ngema puracü rüena na marü na tûmaaëgugüũ ya duãtagü, rü na marü na we'guũ i ngema norü wümatü urüena tama.

Rü ngemaãcü na uau i ngema puracü nana mēũca' i ngema ümatü rü nhumatchi namaã na wüiguũca' i ngema mugüwá rü ümatüũ rü nhumatchi nüũ na ngetchaũgüũ i ñnügü rü nacümagü i woetama i tûmaarü iĩgüũ ya wüitchigü natücumügü, rü nhemaãcü weguyaũũ i ngema puracü na tûmagagüwá na ngeũ i mugü i guũma i mugüetüwá ngemaũ ya tamaepü i natücumü.

Consulta Prévia e Validação

Em respeito aos princípios estabelecidos pela Convenção nº 169 da Organização Internacional do Trabalho, todas as etapas que antecederam a tradução foram realizadas mediante consulta prévia, livre e informada junto aos Povos Kaiowá, Kaingang e Tikuna.

O texto ora apresentado corresponde à primeira parte da Constituição Federal a ser validada pelas comunidades envolvidas. Ao final do processo, com a tradução integral do documento, será realizada novamente uma etapa de diálogo e apresentação da tradução, a fim de validar o conteúdo completo, assegurando que todos os termos, conceitos e interpretações estejam cultural e linguisticamente adequados.

Esse processo assegura que a tradução documento constitucional preserve, simultaneamente, a precisão jurídica indispensável e o respeito à cosmovisão, aos valores e às formas próprias de expressão de cada povo indígenas participante.

NORŪ ĪNŪ NA NHUACŪ YA ŪĒŪ I DUU'EGŪARŪ MAŪ

1 YA GUĒŪ I
NGEARŪ
DIERŪĀ

2 YA GUĒŪ I
TAIYA

3 MEĀRŪMAŪĀŪ
RŪ MEŪWA TA
NGEMAŪ

4 MEŪŪ NGUEĒ I
YAUŪ

5 RŪ GUANEMA
I WŪIGŪŪ

6 DE'A MĒTCHIUŪ
RŪ GUTCHIREGŪ
ARŪ YA'U

7 ŌMŪ I
GUANEĀŪMA I
MEŪWA YAUŪ

8 PURACŪ I MEŪ
RŪNAUNAGŪĒĒ
I DIERU

9 PURACŪTCHICA I
ĀŪŪ I WIPE'EWA
ŪTCHIGŪŪ RŪ
MEŪWA NGEMAŪ

10 IYA I'RAĀTCHIUŪ
NA TAMAI
WŪIGŪŪ

11 TĀNE RŪ TĀNEGŪ
IRAGŪŪ I MEŪWA
NA NGEMAGŪŪ

12 RŪ NGEMA I
NGŪŪ RŪ I ŪŪ
RŪ MEĀ NAMĀ
I CUA'Ū

13 NACA' I NADAŪŪ I
NACŪMAGŪ
NANAŌĒŪ I NAANE
ARŪ NATĀNE

14 DE'ATATŪŪWA
NGEMAŪ I MAŪ

15 MAŪ I
WA'IMŪANEWA
NGEMAŪ

16 GUŪ MEMARE
NGŪĒGŪ RŪ
NATŪCUMŪGŪ
PORAGŪŪ

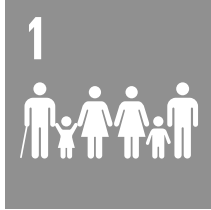
17 NGUĒĒGŪ
NACA' I NGEMA
NA NAWAEGŪŪ

18 GUANEMA I WŪIGŪŪ
WOTCHI CŪ WAŪ RŪ
MAIYUQUŪŪ RŪ
NGEMA NATCHICA
NAWA I CU ŪŪ.

NGEMA INAWAE'Ū NA NÜ'Ū YANGAU'Ū NA YEERAWA NAŪ'Ū NA NAMAÑ INGUŪ'Ū (ODS)

Ngema inawae'Ū na nü'Ū yangau'Ū 1.

Namañ Yagu'eẽũ i ngema ngearũ diẽruã' nawa i guũma i nacũmagũ rü guũma i natchi'cawagũ

1.1 Ngi'mata 2030 rü notacũma naoeẽ'ũ i nanata'ũ i ngearũ diẽruã' i guũma i duũ'ũgũwa rü guũ i nañnewa rü nhamaũcũũ nanangugũũ rü US\$ 1,90arũ i'ramaẽ'ũmaã tama'e ya duũ'ũẽgũ i wũ'itichigũ i nguneũgu

1.2 Ngi'mata 2030 rü guũma i yatũũgũ rü ngeũgũ rü buũgũ rü nga'ũtũ-cumũũra tchi íyai'raãtchiũ i guũma ya nhure ya taunecũ tü'ũ ngemaẽgũ rü ngearũ diẽruã'wa ma'eẽ i guũma i norũtawa rü ngema aicuma we'guã-cũmaã i natchiũanegũwa

1.3 Nanaã nanaũ'ãũ rü i guũma i tagucũã' i naanewa rü ngema ügũ na nü'ũ yanagu'ũca' i ngema inawae'ũ rü nacũma i we'gu ü'ũ i naca'tama woe iĩ'ũ na ínapoũ'ũca' i duũ'ũgũ rü guũmaca' rü yaũcutchiaũ nanagugũũ i naane rü ngi'mata 2030gu nü'ũ yangau'ũ na nüna idau'ũ i guũwama i ngema ngearũ diẽruã'gũũ rü ngema aũ'cũmaũwa ngemagũũ

1.4 Ngi'mata 2030gu rü ai'cuma nawe'gueẽũ i guũma ngema yatũũgũ rü ngeũgũ rü norũca'tama i ngema ngearũ diẽruã'gũũ rü aũ'cũmaũwa nge-magũũ rü nü'ũ nagema i ngema mugũ i taca' iĩ'ũ nanawũigumareũ nawa i diẽrugũ nhuma na nawa tangemagũũ ngema puracũ i nawa tamaũ'ũruũ rü tũmaarũ iĩ'ũ rü namaã itacua'ũ i ngema naane rü togũ nacũmagũ i tũmaarũ iĩ'ũ rü ngema tũmanatũwa neũ'ũ i meũgũ rü ngema meũgũ i woetama nge-

magüü rü guüma i cua'gü i ngewacaü'güü tügüa'ü tayaï'eëü rü puracügü i diêrutchigagü rü yaücutchiü i i'raütama i diêrugü

1.5 Ngi'mata 2030gu rü naü'ü na nawa nagemäü rü wena nameë'ü i ngema ngearü diêruä'güü rü yiemagü nawa ngemagüe na aü'cümaü'wa tangemagüü rü íyai'raätchiü ngema äu'cümaüwa tangemäü rü äu'cümaüwa i nhaä äu'riitchima ngupetüü i natchiga íyau'ü i ngema naemaane rü togü i namaä ibai'ätchiü rü aü'cümaü i tchie'ü i diêrugüwa rü duü'ügütücumüwa rü natchi'cawagü

1.a Ai'cuma nawe'gueëü i wü'i na naü'güü i nü'ü icua'ü i ngema diêrugü rü na wü'i naguü'raü'üwa nenaü'ü rü ngegumarüü ta i nawa nanaporaë'ü na yigü rüngüëë'ü naca' na yeerawa naü'ü rü naca' na naaä'ü i ngema inawae'ü rü naüpatchigütama na ngema nhaäcü i ngema natchiüane i yeerawa iü'tchigüü rü norüwamata i ngema natchiüane i inacarüwa iü'tchigüü na naügüäü i ngema we'gu ü'ü iäütchiü rü mugütücumügü na ta'cü naü'ü na yaguüca' namaä i ngema ngearü diêruä' i guüwama i norü tawa

1.b Naü'ü i nawa nü'ü icua'ü i ai'cuma nangemäü i nguü i naane i tagucüäwa rü natchicagüwatchigü rü nümaüügütchigü i to i natchiüanewa rü namaä i nawa inaügüü i nagu iü'ü na yeerawa naü'ü i ngema ngüëë i ä'ü i ngearü diêruä'güüarü rü meäma nüna i ngema naguüraü'ü rü naca' na nü'ü rüngüëë'üca' na yeerawa nanguü paatchigü nawa i ngema ügü na notacüma não'ü i ngema ngearü diêruä'

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 2.

Yagu'ũ i ngema taiya rü nü'ũ yanga'u i ngema na meã guũguma nange-maũ i ona rü meũ i ona naca' i ma'ũ rü yeerawa naũ'ũ i toetchiga i namaã inguũ'ũ i tawemü

2.1 Ngi'mata 2030gu rü yagu'ũ i ngema taiya rü aicuma nawe'guũ na nawa tangemaũ ya guãma ya duũ'ëgü rü norüwama ya yiema ngearü diëruã'güe rü duũ'ũgü i aũ'cümaũwa ngemagüe rü ta ngemagüũ ya buegü rü ngema meã guũguma nangemaũ i ona rü ona i meũ naca' i ma'ũ rü meã yanguũ i guũ i taunecüwa

2.2 Ngi'mata 2030gu rü yagu'eẽũ namaã i guũma i nacümagü na tama nangemaũ i ona rü yaücutchiaũ na nü'ũ yangau'ũ rü ngi'mata 2025gu rü ngema nagu iunetaũ na nü'ũ yangau'ũ i nügümaã marü nameëgüũ i nümaũ i natchiũanecüã' natchiga na tama we'guãcü iyaũ rü aũ'riitchima naaũ'cü-maũ na tangücutchiũ ya buã'tagü ya wü'ime'pü ya taunecüarü nhatümae tü'ũ ngemagüe rü nayau'ũ i ngema tanawae'güũ nge'tü'ücügüarü onagüwa rü ngeegü ya ãmatüwegüe rü maiacügüe rü duũ'ã'tagü ya yagüe

2.3 Ngi'mata 2030gu rü taree'pücüna yamueë'ũ i onagü i toewa iyau'ũ rü ngema natanü inayau'ũ i ngema i'ragüũ i iyamueë'ũ i onagü rü tümaarüwama ya nge'atagü rü duũ'ũgü maiyugü rü naanewa puracüe natanüũgümaã rü ovelhaarü dauruũ'gü rü tchoniecügü rü ngegumarüũ ta i ngema na nawa tangemaũ na tüna nadau'ũ rü nawüiguũ i naanewa rü togü i ngemaũgü i megüũ i mueëũ rü ngema ngemaũgü i namaã yamueëũ rü cua' rü diërumaã i puracüũ rü taetchicagü rü ngema natautchaëë'ũ na nagüwa nangemaëë'ãũ i natanü rü ngema puracü i tama naanewa iĩ'ũ

2.4 Ngi'mata 2030gu rü aicuma nanawe'gueê'ü i ngema nacüma i we'gu ü'ü i namaã inguü'ü nayamueê'ü i onagü rü nanaü'ü na nau'aü i toegü i nawa ingemaü rü nü'ü rüyeeraü i gutchagü rü naünagüü i ngema naya-mueê'ü rü ngema imueê'ü i nü'ü rüngüee'ü na namaã nanguü'ü i ngema ma'êüügütücumü rü ngema naparacê'ü i ngema cua' na nawa ingemaü nayaüगतचिगुü i naemaanegü rü ngema nawa nangemaü i ngu' naemaanetchiga rü tēpugütchiga i aü'rima tchieü rü égüane rü baigüane rü togü i tchieügü i aü'cümaü rü narümetchigüü meãma we'gutchigüüacü ngema naanecüma rü nha'tütecüma

2.5 Ngi'mata 2020gu rü namaã inguü'ü ngema nawa nenaü'ü inaguüraü'ü i natchiregü rü naigü itoügü rü naê'ügü i yaeê'ü rü namaã iãünaü rü ngema nagu yau'ü i yangegumaraü'güü nañecücüã' rü ngegumarüü ta nawa i ngema nananutaque'eü i nanetütchiregü rü naigü i toügü inaguüraü'güü rü meã namaã icua'ü i guüma i tagucü'ã i naanewa rü natchicawatchigü rü nümaü i to i natchiüanecüã'wa rü aicuma we'gu nau'ü ngema na nawa nangemaü rü ngema namaã icua'güü meã rü tama natchieü ngema megüü i ingemagüü i ngemaü'gü i nawa nenaü'ü rü cua'gü i nucümacürüwa ngemaü i marü nawa ingemaü rü ngema nhu'ma marü nameëgürüü i nümaü'gü i natchianecü'ägüwa

2.a Naünagüü i ngema na yeera nayau'ü i diëru rü ngegumarüü ta na yeeraacü naporau nawa na wüigu nau'ü i nümaü i natchiüanewa nawa na nangemaü'gü i megüü nanaüüca' i ngemaü i naanewatchigü rü naca' idau'ü i ngu' rü yeerawa nada'ü i naanegüwa i puracügü rü yeerawa nau'ü i guüma i cua' rü ngema nagu nanutaquee'ü i ngema naü'gü nawa neü'ü rü naëü'gü rü naca' nanaünagüüca' i norü ta i ngema imueê'ü i naanewa i natchiüane i yeerawa iü'tchigüüwa rü norüwama i ngema natchiüanegü i inacarüwa iü'ü

2.b Nawe'ätchieëü rü nauüpa ínameëü ngema mugü i naca' i taetchiga rü yatoraü'ü i taetchicagü i toetchigagü i guü i naanewa rü yaücutchiaü nge-ma nanaoeê'ü wüigutchigü i guüma i nacümagü i ngema ngüecëgü nawa na ngema tomana namuü rü guüma ngema mugü na tomana namuü namaã na nü'ü iyangau'ü iyangegumaraü'ütama i ngema ínangemaüacü i ngema Rodada de Desenvolvimento de Dha

2.c Nayau'ũ i mugü naca' na aicama nawe'guũ na íyaĩ'ãcüũ i puracütchicagü i nügüaũ yaiĩ'eẽũ i ngema nawa nenaũ'ũ i onagü rü norü i nawa nenaũ'ũ rü natau'tchaeẽ'ũ ngema nawa ingemaũ i tautcha naca' na natchiga iu'ũ i puracütchicaarü rü ngemarũ ta i natchiga na namaã inguũ'ũ i onagü rü na ngema nhaãcü nü'ũ nangüeẽũca' nanaücuũ ngema na aũ'rima tama meã inatchaũ'ũ i natanü i ngema onagü

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 3.

Aicuma nawe'guee'ũ i wü'i i ma'ũ i meũ i ma'ũ nü'ũ ngemaũ rü yeerawa nangeaũ na meũwa tangemaũca' ya guanema rü guũwama i taunecüwa ngemaẽ

3.1 Ngi'mata 2030gu rü íyai'raatchiũ i norü mu i mamagü i yueũ i guũ i naanewa naca' 70arü i'ramaẽ i yu i nawa 100.000 ma'äcü i'ragüũ

3.2 Ngi'mata 2030gu rü namaã yagu'eẽ'ũ i ngema yu i naũpa yigüna idau'ũ i ngewaca i'ragüũarü rü buũgü wü'ime'pü ya taunecüarü i'ramaẽ nü'ũ ngemagüũ rü namaã i guũma i natchiũanecüã'gü i nawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ na íyai'raatchiũ na nawa tangemagüũ i yu ya ngewaca' i'ragüe naca' tchina i 12üra i nawa i 1.000 ya maäcü i'ragüe rü ngema nawa tangemagüũ i yu ya bu'atagü ya 5 ya taunecüarü i'ramaẽ tü'ũ ngemagüe naca' tchina i 25üra i nawa i 1.000 ya maäcü i'ragüe

3.3 Ngi'mata 2030 rü namaã yagu'eẽ'ũ i ngema da'wegü i paatama ngo'ũ i AIDS rü tuberculose rü malária rü da'wegü i nañaneũ rü wairaaneũarü i tama nüna idau'ũ rü porá iü'ũ na tama nangemaũca' ngema hepatitis rü da'wegü i tüna üe'ũ de'áwa rü togü i da'wegü i tüna ü'eũgü

3.4 Ngi'mata 2030gu rü íyai'raatchiũ i wü'i tamaẽ'pütücumü ngema yu i tautatama meã itinguutchiũwa na meã tamaũ'ũ nawa i da'wegü na tama tüna naueũ rü ime'ũ naca' na tama tüna nangu'ũ rü yigüna idau'ũ rü yeerawa nangeũ i ngema ma'ũ i meũ i taãewa i'ũ rü ngema na meã-íngemaũ

3.5 Rü naporaeẽ'ũ i ngema na íme'ũ naca' na tama tüna nangu'ũ rü ngema na yigüna idau'ũ nawa' na tchiri' nüna nadau'ũ i ngemaũgü i ü'ũwa

megũũ rü yaücutchiũ i ngema na tchiri namaã icua'ũ i drogagũ i tü'ũ ya toðeëraũ'eëũ rü nangemaeë'ũ i na tü'ũ natchieë'ũ ya álcool

3.6 Ngi'mata 2020gu rü íyai'raãtchiũ nga'ũgu i ngema yu rü ngema nayapieũ i guũ i naanewa nagagu na ngürümare tchieũ ngupetũũ i namagüwa

3.7 Ngi'mata 2030gu rü aicuma nawe'guũ i ngema nawa na ingemaũ i guũ i naaneawa nawa ngema puracügü na nügümaã inapegüũarü ma'ũ rü wena yamueëã'ũ rü yaücutchiaũ i we'gu ü'ũ i natanüũgüwa rü natchiga i nü'ũ iu'ũ rü ngu' i taëeũ nawa icua'ũ rü ngema nhu'ma na nügüwa nange-maeëã'ũ i ma'ũ na we'na yamueëã'ũ i ngema nagu iü'üwa rü ngema we'gu ü'ũ iãũtchiũgü i natchiũane i tagucüã'wa

3.8 Nü'ũ yanagau'ũ na guũ i naanewa nüna nadau'ũ i ma'ũ rü yaücutchiaũ na inapoũã'ũ i na aũ'cümaũwa ingemaũ i diëruwa rü ngema nawa' ingemaũ i ma'ũarü puracücüma i aũ'rima me'ũ rü nawa' ingemaũ i ü'ũügü rü ü'ümaã ipaigüũ naũpa i da'wegü me'ëtchiũ i weguũ rü meã íyangutchiũ rü meũ i nacüma rü natanügü i guanearü diëruwu me'ũ

3.9 Ngi'mata 2030gu rü íyai'raãtchiũ nangemaãcüütchima i no'rü mu i yu rü da'wegü nawa i ngema ügüũ i quimicogü i aũ'cümaũgü rü naaũ'ätchieë'ũ rü natchieë'ũ ya buanecü rü nhatüanearü dë'á

3.a Rü naporaeë'ũ ngema nanaüã'ũ i Convenção-Quadro naca' i ngema Controle i Tabaco arü i guũma i natchiũanewa rü ngema nanawa'eüãcü

3.b Rü nü'ũ nangüeë'ũ i ngu' i naca' idau'ũ rü ngema na yeerawa naũ'ca' i na ü'üũmaã ipaigüũ naũpa i da'wegü rü ü'ügü naca' i da'wegü i tüna ü'eũ rü tama tüna ü'eũ i nü'ũ naü'ũ nanatchieë'ũ i naca'türü ngema natchiũane-gü i yeerawa i ü'tchigüũwa rü inaaã'ũ na nawa ingemaũ ngema ü'üügü rü na ü'üũmaã ipai'ũ naũpa i da'wegü i natanü aũ'rima me'ũ na meã diëruwu nameũ rü ngema ngo'eëtchiga i Dohaarüãcü i nü'ũ iu'ũ i na nü'ũ nangemaũ i mugü i naca' i'ũ ngema natchiũanegü i yeerawa iü'tchigügüũ i nawa ngema-güũ aicumaũtchima ngema mugü i nügümaã nameë'güũ i TRIPSarü i natchiga na nayau'ãũ urüe'na yatorañ'eëãũ naca' na nüna nadau'ũ i ma'ũ i guãca' i'ũ rü norüwama rü inaaã'ũ na nawa' ingemaũ ngema ü'üügü i guaneca' i'ũ

3.c Rū naūnagūĩ nangemaãcüütchima ngema diëru iã'ũ i ma'ũiarū rü nge-
ma na nūgū nangemagūĩ i ma'ũiarū daruũgū rü yeerawa naũ'ũ rü tü'ũ nū'ũ
nacua'eẽ'ũ rü nūna idau'ũ i duũ'ũ i ma'ũiarū daruũ'gū i ngema natchiũiane i
yeerawa' iũtchigūũwa ngemaũ rü naca'türü i ngema natchiũiane i inacarüwa
yeerawa u'ũwa rü i'raũ i Estadogü i nüicatama iĩ'gūĩ i yeerawa iũ'tchigūũwa

3.d Naporaeẽ'ũ i ngema na nū'ũ nacua'ũ i guũma ngema natchiũianegü rü
no'rüwama i ngema natchiũianegü i yeerawa iũ'tchigūũwa ngemaũ rü naca'
na paatama nū'ũ iu'ũ rü íyai'raãtchiũ i aũ'cümaũwa ingemaũ rü namaã
inacua'ũ i aũ'cümaũgü i nhaã naane i tagucüã'wa rü guũ i naanewa i ngema
naca' ngema ma'ũ

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yanga'u'ũ 4.

Aicumaĩtchi nawe'gu'eẽ'ũ i ngema ngu' i taãẽ nawa icua'ũ i ücutchiũ rü meũ i nacüma rü yeerawa naũ'eẽũ i tautchagü na naca' i ngu'ũ i ngemaĩgü i naca' i ngema nagu ima'ũũwa

4.1 Ngi'mata 2030 rü aicumaĩtchi nawe'gueẽ'ũ na guanema ya paegü rü nge'tüücgü nü'ũ yagu'ũ i norü ngu' i nüiraũ'ũ rü norü tare tautchaãcü rü nawüiguacü rü me'ũ i nacüma i nagu iũ'ũãcü rü yangeũ i ngema na yeera dau'naguũ i naca' inguũgu íyanguutchiũ rü me'ũgu íyanguutchiũ

4.2 Ngi'mata 2030gu rü aicumaĩtchi nawe'gueẽ'ũ na guanema ya paegü rü nge'tüücgü nü'ũ nü'ũ nangemagüũ na nawa nangemagüũ i wü' i na yeerawa naũ'ũ i ngema nacüma i me'ũ i nagu iũ'ũ i nüira i norü buwa rü nüna idau'ũ rü ngu' i taãẽ nawa icua'ũwa nangemaũ naũpa i norü ügü i nüiraũ'ũ i ngu' rü na ngemanhaãcü nümagü rü nawa nangemagüũ na ínamegüũ naca' i ngu'eẽ i nüiraũ'ũ

4.3 Ngi'mata 2030gu rü aicumaĩtchi nawe'gueẽ'ũ i ngema na iwüigumareũwa ingemaũ naca' i guũma i yatüũgü rü ngeũgü nawa i ngu' i taãẽ nawa icua'ũ na cua'ãcü naũ'ũ i ngemaĩgü rü nü'ũ cua'ütchiũ rü guũarü daunawa ngema i me'ũ i nacüma i nagu iũ'ũmaã rü natanü i diërugu meũ rü yaücutchiũ i ngu'gü i tagüũ

4.4 Ngi'mata 2030gu rü naünagüũ nangemaãcüütchima ngema norü mu i nge'tüüũgü rü yagüũ na nü'ũ nangemaũ i cua' i yeeragu daunagüũ rü ngegumarüũ ta i ngema cua' i na nü'ũ nacua'ũ rü ngema na nü'ũ nacua'ütchiũ naca' i puracü íãtanü'ũ rü puracü i meã ü'ũ rü naũ'ũ i norütama i ngemaĩgü i taetchiga

4.5 Ngi'mata 2030gu rü naoeë'ũ i ngema na tama iwüiguũ i nacümawa na iyatüũ rü ingeũ nawa i ngema ngu' i taãeũ nawa icua'ũ rü aicumaũtchima nawe'gueë'ũ ngema na iwüiguũ na nawa ingemaũ i guũma i nawa nangemaũ i ngema ngu' i taãeũ nawa icua'ũ rü tü'ũ nü'ũ cua'eëũ i nü'ũ cua'ũtchiũwa naca' i ngema yeeraãcü aũ'cümaũwa ngemagüũ rü tiücutchiũ ya yiema duũ'ũegü ya iü'üe rü duũ'ũgü i maiyugü rü ngema buũgü i nawa ngemagüũ i aũ'cümaũgü

4.6 Ngi'mata 2030gu rü aicumaũtchi nawe'gueë'ãũ i guũma i nge'tüũgü rü pa'ũgü rü wü'i i ínangemaũãcü na nawa nangemaũ i yapegü rü yatüũgü rü nge'ũgü rü wüatae'ũ rü ugütae'ũ íyacua'güũ rü nü'ũ nangemaũ na nü'ũ yangaugüũ i cua' i nawa naügüũ i matematicaarü

4.7 Ngi'mata 2030gu rü aicumaũtchi nawe'gueë'ũ i ngema nguëtanüũgü na nü'ũ yangau'güũ i cua'gü rü nü'ũ nacua'güũ na ta'acü naü'ũgüũ i ngema inawa'eũ naca' na naüa'ũ na yeerawa naü'ũ na namaã inguũ'ũ i ngemaũgü rü ngegumarüũ ta natanüwa i togü rü nawa i ngu' i taãeũ nawa icua'ũ naca' na yeerawa naü'ũ na namaã inguũ'ũ rü nacüma i ma'ũ na namaã inguũ'ũ rü mugü i taca' i'ũ i duũ'ũgüarü rü na iwüigumareũ na iyatüũ rü ingeũ rü natautchaeëũ na yeerawa naü'ũ i wü'i nacüma i ngümüũ rü tana i nugü rü daitchigagü rü guũ i naanewa i íanecüã'cüma rü naporaeë'ũ ínaguũraũ'ũ i nacümagü rü inaã'ũ i nacüma na yeerawa naü'ũ na namaã inguũ'ũ

4.a Rü naü'ũ rü namemaë'eëũ nananucuũ i ngu' i taãeũ nawa icua'ũtchicagü i naca'tama woe i buũgü rü meã namaã icua'ũ naca' i ngema imeëtchiũ rü naca' na nayatüũ rü nangeũ rü naaã'ũ i ngu'tchicagü i we'guũ rü tama nawa nangemaũ i nu rü dai rü naca'tama woe iüütchiũ rü nguaneca' meã íyanguutchiũ

4.b Ngi'mata 2020gu rü nangemaãcüütchima nü'ũ natanetaũ i guũ i naanewa ngema norü mu i ngu'arü ngüëë naca' i natchiũane i yeerawa iütchigüũwa ingemaũ rü norüwama i ngema natchiũane ínacarüwa yeerawa iütchigüũ rü ngema í'ragüũ i Estadogü i nüicatama íi'güũ i yeerawa ü'üwa ngemaũ rü natchiũane i africacüã'gü rü naca' i ngu'eë guüëtuwa ngemaũ rü yaücutchiũ i ngema we'gu ü'ũ íäütchiũ na tü'ũ nü'ũ nacua'eëũ na nü'ũ icua'tchiũca' rü guũma i cua'gü i ngo'eëtchiga rü nü'ũ iutchigaũ rü cua'gü

na nau'ũ i ngemaũgũ rũ cua'gũ nameũ iũũarũ rũ we'gu ũ'ũ i cua'gũarũ i natchiũane i yeerawa iũtchigũũwa rũ togũ i natchiũanegũ i yeerawa iũtchigũũwa ingemaũ

4.c Ngi'mata 2030gu rũ nangemaãcũũtchima naũnagũũ ngema norũ mu i ngueẽruũgũ i nũ'ũ cua'gũũ rũ ngegurũũ ta nawa i ngema na nũgũ nangũeẽ'ũ i nũmaũ i natchiũane i ngema na tũ'ũ nũ'ũ nacua'eẽ'ũ ya ngueẽruũgũ rũ natchiũane i yeerawa iũtchigũũwa rũ naca'tũrũ i ngema natchiũane inacarũwa yeerawa iũtchigũũ rũ ngema i'ragũũ i Estadogũ i nũicatama iĩ'gũũ i yeerawa ũ'ũwa ngemagũũ

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 5.

Nü'ũ yangau'ũ i ngema na iwüiguũ na iyatüũ rü ingeũ rü porá tüna iã'ũ ya guanema ya ngeegü rü paegü

5.1 Rü yagu'eẽ'ũ namaã i guũma ngema nacüma i tama tawüiguũ i guane-
ma ya ngeegümaã rüwanüũ rü paegümaã i guũwama

5.2 Naoeẽ'ũ i guũma ngema nacümagü i tchieũ i guanema ya ngeegümaã
rüwanüũ rü paegümaã i guũ i naanegü i guãpe'ena rü norüwama rü yaücu-
tchiũ i ngema namaã i tae'ũ rü naca' itae'ũ i tama me'ũ rü na nagu idau'ma-
reũ na ngeemaã ipeũ rü yatorañ'ũgü

5.3 Naoeẽ'ũ i guũma ngema ügü i aũ'cümagüũ rü ngema nhama paatama
iãmaürüũ rü tama tanawae'ãcü rü buegüarü rü natchieeẽ'ũ i ngeã'taarü nge

5.4 Rü meãma nü'ũ icua'ũ rü nüna naã'ũ i norü me i ngema puracü i tüna
dau'üarü rü ãpatawa puracüüarü i tama ãtanüũ rü nawa na íngemaũ i
puracügü i guãca' i'ũ rü ngema ngemaũgü i megüũ nanaũüca' rü mugütü-
cumü i inapoũ'ũ i duũ'ügütücumü rü ngema nhu'ma na inaã'ũ na yanüü-
tchiũ na namaã icua'ũ i ãpatawa i tatanüũgürüũ rü tatanüũgüarü rü ngema
nawa íngemaũãcü i wü'i i natchiũanewa

5.5 Aicuma nawe'guee'ũ ngema na meã yangüũ na nawa tangemaũ i guũ-
guma ya ngeegü rü ngema iwüigumareũ na tü'ũ i ngema tautchagü naca'
i namaã icua'eũ i guũwamaarü üwa na nayau'ũ i ngema imee'ũ i mugütü-
cumüarü ma'üwa rü diãruwa rü guãma nawa ngemagüüwa

5.6 Aicuma nawe'guecê'ũ ngema nawa ingemaũ i guũ i naanewa ngema ma'ũ i ngeemaã ipeguarũ rü yamuũ rü ngema na nangemaũ i mugü i taca' nayamuũ rü nhuma ngema inamecêgüũ nügümaãrũ rü naãcü i namaã i nge- ma Programa de Ação da Conferência Internacional natchiga População e Desenvolvimento i namaã ngema Plataforma de Ação i Pequimarü rü nge- ma popera i imatũũ i cua' nawa ngemaũ nü'ũ yangau'ũ i norü ngutaque'e i nagu wena nü'ũ nadau'ũ

5.a Nau'ũ nanangewacaũ'eẽũ naca' na ngeegüna naã'ũ i mugü i taca' iĩ'ũ na iwüiguũ nawa i ngemaũgü i megüũ i diêrurü rü ngema nawa tangemaũ i na- anerũ rü namaã itacua'ũ i natchiga i naane rü togomagü i nacümagü i tümaarü iĩ'güũ rü diêruarü puracügu rü ngema tümanatüwa tayau'ũ rü ngema ngemaũgü i megüũ i woetama ngemaũ rü ngema mugüãcümaã i natchiũane i tagucüã'

5.b Rü naünagüũ na namaã i ngemaũ i guũma i cua' i nawa nenaũ'ũ rü norüwama i ngema cua'gü i ngo'eêchiga rü nü'ũ iutchigaũ rü naca' na yeerawa nangeũ na ngeegüũ iporaegüecê'ũ

5.c Nayau'ũ rü nagu iũ'ũ rü naporaecê'ũ i mugütücumü i aicumagüüt- chi rü mugü iũ'güũ naca' na natautchaü na yeerawa nau'ũ na iwüiguũ iyatügu rü ingegu rü naporaecê'ũtchiga i guũma i ngeecügu rü paũgü i guũwama ngema inangemagüũwa

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 6.

Aicuma nawe'gueẽ'ũ ngema na inamemareũ rü namaã icua'ũ na namaã ingu'ũĩ i de'á rü nüna idau'ũ na tama naũ'ãtchiũca' tũmaca' ya guanema

6.1 Ngi'mata 2030gu rü nü'ũ yangau'ũ na nawa ingemaũ i guũ i naanewa rü nanawüiguũ i de'á i metchiũ'ũ rü tama aũ'cũmaũ tũmaca' ya guãma

6.2 Ngi'mata 2030 rü nü'ũ yangau'ũ ngema na nawa ingemaũ i na nüna idau'ũ i de'á rü ngema meũ i woetama nü'ũ iĩ'ũ rü wüiguũ guaneca' rü namaã yagu'eẽ'ũ na yeacü iwoegütchigũmareũ rü naca'türü iua'ẽũ i ngema ngeegü rü paegü nawae'gũũ rü yiemagü nawa ngemagüe i aũ'cũmaũ

6.3 Ngi'mata 2030gu namemaẽ'eẽũ i de'á rü íyai'raãtchiũ i ngema aũã'tchiane rü naoeẽ'ũ i ngema íta'gũũ i aũã'tchiũ rü íyai'raãtchieẽ'ũ i ngema yange'ũ i ngemaũgü i quimicogü rü ngemaũgü i ta'acü namaã iũ'ũ aũcũma'ũ rü íyai'raãtchiũ i nga'ũ i guũma i de'áwa itaũ i tama meeẽ'ũ rü ínaünagũũ nangemaãcũütchi na toũ yaiĩtchieẽ'ũ rü wenatama tü'ũ nange-maũ we'guãcü i guũ i naanewa

6.4 Ngi'mata 2030gu rü naünagũũ nangemaãcũütchima ngema na porá iũ'ũ na guũgu namaeũ na nangemaũca' i de'á i guũ i puracütchicawa rü aicuma nawe'guũ na namaã inguũ'ũãcü nayau'ũ rü ngema nanauãcuũ de'a i maicuratchiũmaã naca' na nü'ũ rüyeeraũ na tama yatau'ũca' i de'á rü íyai'raãtchiũ nangemaãcũütchima i no'rü mu i duũ'ũgü i iogüãeũ namaã nayatau'ũ i de'á

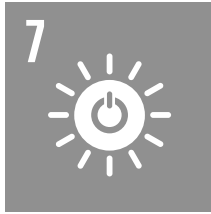
6.5 Ngi'mata 2030gu rü naũ'ũ na namaã wüigu icua'ũ i ngema nge-maũgü i megüũ i de'ágü i guũwama ngema inangemaũ rü ngegumarũũ

ta na nügü narüngüec̃'ũwa i ngema natchiũane iücutgüũwa rü ngema nügümaã namec̃'ũãcü

6.6 Ngi'mata 2020gu rü ínapoũ'ũ rü wena norirũũ yaĩ'eẽũ ngema ma'ũgü nawa ingematchigüũ i dē'ámaã rü yaücutchiũ ya na'pügü rü nai'necügü rü naane i wai'ũ rü tatügü rü ngema dē'á nawa ngemaũ i nhatütatüũwa rü nataagü

6.a Ngi'mata 2030gu rü nü'ũ itanetaũ ngema na nügü nangüec̃'ũ i nümaũ i natchiũanecüã rü nü'ũ nangüec̃'ũ na nü'ũ nacua'ũca' i ngema natchiũanegü i yeerawa ítchigüũ i ügüwa rü ngema we'gu ü'ũ iãũtchiũ i nagu yau'ũ i ngema de'awa rü ngema ínameũwa i ma'ũ rü yaücutchiaũ nananutaque'eũ i dē'á rü ngema na ínayiec̃'ũ ya yucüra na nametchüũũca' i dē'á rü porá iü'ũ na guũgu nameũ na tü'ũ nangemaũ i dē'a rü ngema nüna idau'ũ i ngema ita'güũ i ü'ũ i ngema industriawa neũ'ũ rü ngema na toũ nau'ũ rü ngema guũma i cua'gü na wena tü'ũ nangemaũ

6.b Nü'ũ rüngüec̃'ũ rü naporaec̃'ũ na nawa nangemaũca duũ'ũtücümügü i wüiwa ngemagüũ i natchicawatchigü rü naca' na narümemac̃'ũ i ngema na namaã icua'ũ i de'á rü ínameũwa i ma'ũ rü natchica

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 7.

Aicumama nawe'gueë'ũ na nawa ingemaũ i nagu yað'ũ rü namaã inguũ rü nhamaũcüü rü meã guanearü diêrugu nameũ i natanü i ngema energia

7.1 Ngi'mata 2030gu rü aicumama nawe'gueë'ũ na nawa ingemaũ i guũma i ngemaũgü i guũ i naanewa rü nagu yað'ũ rü nhamaũcüü rü meã guanearü diêrugu namegüũ i natanügü i ngema energia

7.2 Ngi'mata 2030gu rü naüinagüũ nangemaãcüüitchima i ngema na nawa ingemaũ i energiagü i taguma igu'ũ nawa na meã nanuũ i energia i guũ i naanewa

7.3 Ngi'mata 2030gu rü taree'pücüna naüinagüũ i norü mu na nameũ guũguma i guũ i naanewa ngema energia

7.a Ngi'mata 2030gu rü naporaeë'ũ ngema na nügü nangüeë'güũ i nümaũ i natchiũane naca' na natautchaũca' na nawa ingemaũ i ngu' i naca' idau'ũ rü guũma i cua' i energia i tama aũãtchiũarü rü yaucutchiũ i energia i taguma yaguũ rü energia i taguma tchie'ũ rü guũma i cua'gü i ngema inaĩgüũ i wotama ngemaũarü i yeerawama nguũ rü yeeraãcü tama aũãtchiũ rü inaã'ũ na yeera diêru tü'ũ iyauũca' nawa i ngema megüũ i energiaarü rü nawa i ngema guũma i cua'gü i energiaarü i tama aũãtchiũ

7.b Ngi'mata 2030gu rü nü'ũ itanetaũ ngema meũgü rü nange'wacaũ' eëũ ngema guũma i cua'gü naca' nanaãũ'ca' i energiaarü puracügü i nhu'ma ngemagüũ rü namaã meã inguũ'ũ nawa i guũma i natchiũanegü i yeerawa iũtchigüũwa ingemagüũ rü no'rüwama i ngema natchiũanegü i inacaruwa yeerawa ü'güũ rü ngema íragüũ i Estadogü i nüĩcatama ngemagüũ i yeerawa iũ'tchigüũwa ingemaũ rü ngema natchiũane i yeerawa iũ'tchigüũwa ingemaũ i tama deãtchipenüwa ngemaũ rü ngema no'rü nagu yauũ i we'gu ü'ũ iãũtchiũãcü i na nü'ũ rüingüeë'ũ

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 8.

Natautchaecãũ i ngema na naünagütchigüũ i diëru i namaã inguũ'ũ rü yaücutchiũ rü namaã inguũ'ũ rü guanema nawa ngemagü i ngema puracü i iãtanüũ rü yamuũ rü puracü i meã ü'ũ tûmaca' ya guanema

8.1 Nüna idau'ũ ngema na naünagüũ i diëru i wü'ietchigüaru i ngema ínan-gemaĩãcü i natchiũane i tagucüã'wa rü i norüwama rü nangemaũ i wü'i i naünagüũ wü'itichigü ya taunecüwa e'na tchi i'rarüwa i 7ẽ produto interno bruto [PIB] nawa i natchiũanecüã'gü i inacarüwa yeerawa ü'ũ

8.2 Nü'ũ yangau'ũ na yeeraãcü yeerawa nangemaũ na yamuec'ũ i diërugü nawa i nayaguũraũ'ũ rü nangewaũ'eẽũ i cua'gü rü ngema ingewacaũ-tchigüũ rü ngegumarüũ ta nawa i ngema wü'i i nagu idawenü'ũ i puracü-tchicagüwa i tatanü'ũ i wüiwa ngemagüũ rü puracütchicagü i aicumama ingemaũ i puracüaru üwa

8.3 Natautchaec'ũ na yeerawa nau'ũ i mugütücumü i we'gu iü'ũ naca' na yeerawa nau'ũ i ngema nü'ũ rüngüec'ũ i ügü iyamuec'güũ rü ngema nanaü'ũ i we'guũ i puracü iãtanüũ rü ngemaũgü i taetchiga rü ínaügüũ i ü'gü rü ingewacaũ'tchigüũ rü tü'ũ itaãc'ũ i tûmaaru ügüwa i diëruaruwa rü ngema nayamutchigüũ i i'raũ rü ngaũgugüũ i ngema nau'güũ i me'ũ rü puracü rü ngegumarüũ ta na nawa ingemaũ i diëruaru puracügü

8.4 Namaec'ũ meãtchigüma rü ngi'mata 2030 rü ngema na porá iüũ na guũgu nameũ i diërugü i guũ i naanewa i ngema nanagu'eẽ'üwa rü nayamuec'üwa rü naca' i'ũ na tama nawa ingemaũ i ngema na naünagüũ i diëru i inataueũ'ũ i natchicaaru me'ũ rü ngema Plano Decenal de Programaãcü natchiga i Produção rü Consumo Sustentáveis namaã i ngema natchiũane-gü i yeerawa u'ũ rü nayaua'ũ na namaã inacua'ũ

8.5 Ngi'mata 2030gu nü'ũ yangau'ũ na guanema nawa ngemagũ i ngema puracũ iãtanũũ rü yamuũ rü puracũ i meã ü'ũ tũmaca' ya guanema ya ngegegü rü yatũũgü rü ngegumarũũ ta i nge'tũũũgü rü paũgü rü ngema duũ'ũgü imeẽtchigũũ rü nawũiguũ i natanü naca' i puracũ i wũigutãnũũ

8.6 Ngi'mata 2020gu rü íyai'raãtchiũ nangemaãcũtchima i norü mu i nge'tũũũgü i ngearũ puracũ i ãtanũũãũ rü ngearũ ngu' i taãẽũ nawa icua'ũãũ urüe'na ngearũ cua'ãũ

8.7 Rũ paatama nü'ũ nayau'ãtchiũ nanameẽ'ũ i gu'tchagü rü meã íyan-guutchiũ naca' nanaoẽ'ũ i ngema puracũ i ãurima tü'ũ muũ rü namaã yangu'eẽ'ũ i ngetanũãcũ ipuracũũ i nhamaũcũũ rü ngema tama nameũ duũ'ẽmaã itae'ũ rü aicumaũtchi nawegueẽ'ũ nanatchu'uũ rü naoẽ'ũ nacũma i yeeraãcũ tchieũ na bueũ ipuracũeẽ'ũ rü ngegumarü ta nanangemagũũ wũiwa rü na ínagemaũ na tchurara ti'rũ ya buã'ta rü ngi'mata 2025gu namaã yagu'eẽ'ũ i bu'ãtaarũ puracũ i guũma i nacũmagũwa

8.8 Rũ ínapoũ'ũ ngema mugü i naca' iĩ'ũ i puracũgü rü natautchaẽ'ũ na yeerawa naũ'ũ ngema puracũtchica i aicuma me'ũ rü ínapoũ'ũ naca' i guũma i puracũtanũũgü rü yaũcutchiũ i puracũtanũũgü i to'namana neĩ'ũ rü tũmaarũwama ya nge'ata ya tomana neĩ'ẽ rü ngema duũ'ũgü i tchi'ri ãtanũũ i puracũwa ngemagũũ

8.9 Ngi'mata 2030gu rü naũ'ũ rü inaũ'ũ i ügü i nagu iũ'ũ naca' na natautchaũ na yeerawa naũ'ũ ngema nanaũaneũ i meã nayau'ũ i natchicaane na namaã nanguũ'ũ i ngemaũgü rü ngema yamueẽ'ũ i puracũ i ãtanũũ rü natautchaẽ'ũ na yeerawa naũ'ũ i nacũma rü ngema ngemaũgü i megũũ ngema natchi'cagũwa

8.10 Naporaẽ'ũ na nü'ũ nangemaũ i diẽru i ngema dierumaã i cua'gũũ i natchiũane i tagucũã'gü naca' na nü'ũ nataãeẽũ na naũnagũũ na nawa ingemaũ i ngema puracũ i bãcuwa inaã'ũ rü tama aũ'cũmaũ rü gu'anema nawa ngemagũũ i diẽrutchiga

8.a Naünagüü i ngema ngüecê Iniciativa de Ajuda i Comercioarü [Aid for Trade] naca' i ngema natchiüanegü i yeerawa ü'üwa íngemaü rü norüwamaüitchi i ngema natchiüanegü i inacarüwa yeerawa ü'ü rü nge-gumarüü ta nawa i Quadro Integrado Reforçado naca' ngema Assistência Técnica Relacionado namaã ngema Comércio naca' ngema natchiüanegü i inacarüwa yeerawa ü'güü

8.b Ngi'mata 2020gu rü yeerawa naü'eêü rü nagu naü'ü nanaü'ü i wü'i i nagu iü'ü nayanguüca' i guü i naanewa naca' i puracü i ätanüü i nge'tüüü-güarü rü nanaü'ü ngema Pacto Mundial naca' i ngema Emprego da Organização Internacional do Trabalho [OIT]

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 9.

Naü'ũ i ngemaũgü i megüũ nanaũũca' i nawa ingemaũ na wena nameẽ'güũ i ngemaũgü i gu'tchagüwa rü natautchacẽ'ũ na yeerawa naü'ũ i ngema ngemaũgüarü ügü i guaneũ iĩ'ũ rü namaã inguũ'ũ rü yeerawa naü'ũ ngema ingewacaũ'tchigüũ

9.1 Yeerawa naü'ũ i ngemaũgü i megüũ nanaũũca' aicumama me'ũ rü nagu yaõ'ũ rü namaã inguũ'ũ iĩ'ũ rü wena nameẽ'ũ i ngemaũgü i gu'tchawa rü yaücutchiũ ngemaũgü i megüũ nanaũũca' i natchiwatchigü rü to i natchiũañearü naanewa rü naca' nü'ũ narü ngüẽ'ũca' ngema na yeerawa naü'ũ i diëru rü ngema meã ítangemaũ ya duũ'ẽ rü nagu nadawenüũ na nawa ingemaũ na iwüiguũ rü natanü rü guanearü diëругu me'ũ

9.2 rü natautchacẽ'ũ na yeerawa naü'ũ i ngema ngemaũgüarü ügü i guaneũ iĩ'ũ rü namaã inguũ'ũ rü ngi'mata 2030gu rü naünagüũ aicuma nü'ũ icua'ãcüütchi na nawa nangemaũ i ngema ngemaũarü ügü i puracütcicawa i puracü i ãtanü'ũarü rü nawa i PIB rü ngema natchiaũane i tagucüã' ingemaũãcü rü taree'pücüna naünagüũ na nawa nangemaũ i natchiũañegü i inacarüwa yeerawa ü'güũ

9.3 Naünagüũ ngema na nawa nangemaũ i ngema i'ragüũ i ngemaũ ügüũ rü togü i inaügüũ rü norüwama i natchiũañegü i yeerawa ü'ũwa ingemaũ rü nawa i diëruarü puracü rü yaücutchiaũ na diëru inaãũ i natanü i meã nagu me'ũãcü rü ngena nagu nawa nangemagüũgu i norü natanü rü ngema puracütcicagü

9.4 Ngi'mata 2030gu rü nangewacaũ'eẽũ ngema ngemaũgü i megüũ nanaũũca' rü nangewacaũ'eẽũ ngema naügüũ i ngemaũ naca' namaã inguũ'ũãcü yanguutchiũca' rü porã iü'ũ guũgu nanaünagü na namaã inge-

maũ i diërugũ rü taũ i ngema nangewacaũ'eë'ũ i ngemaũgũ i ta'acũ namaã iũ'ũ rü ngema nagu inaũ'ũ i ngema ngemaũgũ ügũũ i tama naaũ'atchiũ rü nawe'guãcũ nawa i ngema natchica rü namaã i guũma i natchiũanecüãgũ inangemaũ i ngema norü cua'gũ nagu iu'ũãcũ

9.5 Naporaë'ũ ngema cua' i naca' idau'ũ rü naünagũũ i norü aũ i guũma i cua'gũ i puracũtchica i ngemaũgũ ügũũarü i guũma i natchiũanewa rü norüwama i ngema natchiũane yeerewa iũtchigũũwa ngemaũ rü ngugumarü ta rü ngi'mata 2030gu rü naca' itaãeũ i ngema ingewacaũ'tchigũũ rü inaünagũũ nangemaãcüũtchima ngema norü mu i puracũtanüũgũ i naca' daugũgũũ rü yeerawa naũ'ũ nawa i muũma i duũ'ũgũ rü ngema gu'eëũ i gugearü rü ngema norümaricaarü i naca' nadau'ũwa rü yeerawa ü'ũwa

9.a Natautchaë'ũ ngema na yeerawa naũ'ũ ngemaũgũ i megũũ nanaũũca' i namaã inguũ'ũ rü nawa ingemaũ rü wena nameë'ũ gu'tchagüwa neũ'ũ i natchiũanegü i yeerawa iũ'tchigũũwa ingemaũ rü nawa i taũ i ngüëë i diëruwa rü guũma i cua'güwa rü ngema nü'ũ cua'ũ nanaüaũ naca' i natchiũane i africanugü rü natchiũane i inacarüwa yeerawa iũ'tchigũũ i tama natchipenüwa ngemagũũ rü i'ragũũ i Estadogü i nüicatama ngemaũ i yeerawa ü'ũwa ingemaũ

9.b Rü nü'ũ rüngüëë'ũ na yeerawa naũ'ũ i guũma i cua'gũ rü ngema cua' i naca' idau'ũ rü ngema ingewacaũ'tchigũũ i norü naanewagü i ngema natchiũanegü i yeerawa iũtchigũũ rü rü ngegumarüũ ta nawe'gueë'ũ i natchica i mugütücumü inatautchaë'ũ naca'rü nügütanüwa i toomagü i ngemaũgũ rü naguũraũ'ũ i ngema ngemaũ iügũũ rü ngema wüiwa nangemagũũ i natanü i napügü i norü ügü i muũma rü i natanü i we'guũ guũne ya taepataũ i guũ i naanewa

9.c Rü naünagũũ aicumaũtchima nü'ũ icuaãcũ i ngema na nawa ingemaũ i guũma i cua'gü i ngo'eëtchiga rü nü'ũ iũtchigaũ rü nügü nawa nangemaë'ũ na naãũca' na nawa ingemaũ i gũũ i naanewa rü ngema internettanügü i meã diëругu meũ i ngema natchiũanegü i inacarüwa yeerawa ü'ũwa

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 10.

Íyai'raatchiũ na tama iwüguũ i natchiũanegüarü ngaũwa rü nügütanüwa

10.1 Ngi'mata 2030gu nü'ũ yangautchigüũ rü namaã nanguũ'ũ ngema nayau'tchigüeũ'aũ i ngema iyau'ũ i 40ë i duũ'ügü ipegüũarü i yeeraãcü ngearü diëruã'güũ rü wü'i i natanü i aũ'ũarü nga'ũ i nhaã naane i tagücüã'wa

10.2 Ngi'mata 2030gu rü naporaeë'ũ rü natautchaë'ũ na yeerawa naũ'ũ na tü'ũ iücutchiũ ya duũã'ta rü diërugü rü guanema nawa tangemagüũ i mugütücumü i aë'gacügü ü'ũ rü tama na nhure tauncü tü'ũ ngemaũca' rü tama na tange'ũ rü tayatüũ rü tama na tameëtchiũ rü tama na ta'acüarü duũ'ũ tiĩ'ũ rü tama ngema na wüiwa netaũ'ũ rü tama na ngema ngeta nataĩ'ũũ rü tama na ngema ta'acüaũ tayaõ'ũ rü tama na ngema e'na tangemaũãũ urüe-na tama ngema toomatchigü

10.3 Rü aicuma nawe'gueë'ũ ngema na iwüiguũ i tautchagüwa rü íyai'raatchiũ ngema na tama iwüiguũ i ngema nü'ũ iyangau'ũwa rü ngegumarüũ ta nawa na naõëë'ũ i mugü rü mugütücumü i aë'gacü nagu iü'ũ rü norü ügü i toraũãcü tü'ũ dawenüũ rü natautchaë'ũ na yeerawa naũ'ũ i mugü rü mugügütücumügü rü ügü i nü'ũ iĩ'ũ i nhaã natchiga

10.4 Nayau'ũ rü nagu iü'ũ i mugütücumü rü naca'türü iĩ'ũ i ngema nüna fau'ũ rü puracütanügü rü inapoũ'ũ i duũ'ügütücumü rü nü'ũ yangau'ũ meatchigü i wü'i i taũ na iwüiguũ

10.5 Namamaeë'ũ ngema mugü rü ngema na iyaũmücütchigüũ ya taepataũ'gü rü yima diërumaã icua'güne i guũ i naanewa rü naporaeë'ũ ngema nanaũ'ũ i ngema mugü i nagu idé'ãũ

10.6 Aicuma nawe'gueč'ũ i wũ'i i tũ'ũ iweũ rü naga i yeeraäcü poraũ i natchiũanegü i yeerawa iütchigüũarü nawa nanau'aũ na nü'ũ naunetaũ i ngema diërumaã icua'güũwa rü ngema diërumaã icua'ũ i nümaũ i natchiũanegü i guũ i naanewa rü nayamuũ i namaã icua'güũ na yeeraäcü meã íyanguutchiũ rü nagu yað'ũ rü namaã meã icua'ũ rü meãma nü'ũ icua'ũ nanawe'guũ

10.7 Natautchač'ũ ngema na tomana iũ'ũ rü ngema na nü'ũ icua'ũ na tomana we'guäcü iũ'ũ rü aicumaäcü rü meã nü'ũ icua'äcü rü namaã icua'äcü i duũ'ũgü rü ngegumarũ ta nawa nanau'ũ i mugütücumü na tomana iũ'ũ we'gu üã'cü rü meũ nü'ũ íyangau'ũäcü

10.a Rü nanau'ũ ngema mugü na nayau'aũ naca' ngematürü na iwüiguũ-ca' rü yatoraũ'ečũ naca' i natchiũanegü i yeerawa iütchigüũwa ingemaũ rü norüwama i ngema natchiũanegü i inaca'rüwa yeerawa ü'ũ rü namaã i ngema marü namečũgüäcü i OMCarüwa.

10.b Naporač'ũ ngema ngüč i ač'gacüarü naca' na yeerawa nau'ũ i ngema nayaĩã'cüũ i diërugü rü yaücutchiũ na nawa yeera nayau'ũ i we'gumareũ i düetüwa neu'ũ naca' i ngema Estadogü i ngema aũ'rima ínanawae'ũwa rü norüwama i ngema natchiũanegü i inaca'rüwa yeerawa ü'ũ rü natchiãnegü i africacüã'gü rü ngema Estadogü i nüicatama iĩ'güũ i yeerawa ü'ũwa ingemaũ rü natchiũanegü i yeerawa ü'ũwa ingemaũ i tama natchipenüwa ngemaũ rü ngema norü we'gu üũ'äcü rü norü we'gu ü'ũ iãütchigüäcü i naanewa.

10.c Ngi'mata 2030gu rü íyai'raätchiũ nawa i inacarüwa i 3 natanü na tomana tũ'ũ imuũ ya diëru ya tomana nei'earü rü naoč'ũ ngema natanü i 5čarü yeera na ngeta na ngetá netaũ'ũ ya diëru

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 11.

Yanguutchiũ ya iane na guane meũ tü'ũ ngemaũ rü meũwa ítangemagũũ ya duũ'ëgü rü tama aũ'cümaũwa rü nawa ingemaũ rü wena nameë'ũ i gu'tchagüwa rü namaã inguũ'güũ i ngemaũgü

11.1 Ngi'mata 2030gu rü aicama nawe'gueë'ũ ngema nawa ingemaũ i guũma i pegütchica i tama aũ'cümaũwa ngemaũ rü meã nagu me'ũ rü meã diërugü meũ rü me'ũwa ingemaũ i puracügüwa rü meũgüwa nangeũ i ngema tama nü'ũ nangemaũ i me'ũgü

11.2 Ngi'mata 2030gu rü nangemaë'ũ na nawa ingemaũ ngema we'gu ü'ũ i tomana tü'ũ gaũ i tama aũ'cümagüũ rü guanema nawa ngemagüũ rü nüna idau'ũ rü ngema natanü rü guaneca' i'ũ rü inametchigüë'ãũ i dauruũgü i namagüwa nawa na naünagüũ i tomana tü'ũ gaũ i guaneca' i'ũ rü naca'türü iuaë'ũ naca' ngema duũ'ëgü ya aũ'cümaũwa íngemagüë nawae'ũ rü ngeëgü rü buëgü rü duũ'ëgü ya imeë'tchie rü yapetagu

11.3 Ngi'mata 2030gu rü naünagüũ i ngema me'ũgü nawa ngemagüũ i tü'ũ iücutchiũ rü namaã inguũ'ũ rü ngema cua'gü naca' na meã we'gu nanuũ rü namaã icua'ũ na me'ũwa tangemagüũ ya duũ'a'ta na nawa ngemagüë rü wüiwa tangemagüũ rü namaã ítanguũ'güũ rü guũma i natchiũanëgüwa

11.4 Naporaë'ũ i ngema ngemaũgü i me'güũ naca' na ínapoũ'ũ rü nüna idau'ũ ngema me'ũgü i nacümagü rü ngema woetama ngemaũ i nhaã naanewa

11.5 Ngi'mata 2030gu íyai'raätchiũ aicamaũtchima i norü mu i yu rü ngema norü mu ya duũ'ë ya tü'ũ yaĩgüë i ngema tchieũ i aũ'cümaũ rü nangemaãcüü'tchima íyai'raätchiũ i ngema na nayarüttau'ũ i diërugü wegumareäcü nagagu i ngema tchieũ nawa i ngema produto interno

bruto global rü yaücutchiũ ngema tchieũ i aũ'cümaũ i nagu yau'ũ i dē'á rü nagu idawenũũ na tü'ũ ipoũ'ũ ya yiema ngearü diëruãc rü yiema duũ'ëgü i aũ'cümaũwa ingemagüe

11.6 Ngi'mata 2030gu íyai'raãtchiũ i ngema íngupetũũ nagagu i ngemaũgü i natchicawa i tama we'guũ i wü'itchigü ya duũ'ëwa i ianegüwa rü ngegu-marũũ ta naca' meãma iũ'ãeũ i ngema nacüma ya yima buanecü rü namaã icua'ũ i ngema ta'gũũ i natchiregü i municipiogüwa rü toomagü

11.7 Ngi'mata 2030gu rü nangemaecë'ũ na nawa ingemaũ i guũ i naanewa ngema natchica i guãca' í'ũ i tama aũ'cümaũ rü guaneau'ũ guane nawa ngemagũũ rü yau'ũgü rü norüwama naca' ngema ngeũgü rü buũgü rü duũ'ë ya yaegü rü duũ'ëgü ya imeëtchie

11.a Nü'ũ rüngüecë'ũ ngema nawa na nangemaũ i diërugü rü duũ'ütücumü rü natchigagü i we'guũ natanü i naane i ianewa rü ngema natchica i ngetá i natau'ũwa i ngema me'ũgü i ñanewa rü ñanearü düetüwa rü naporacë'ũ ngema na namecë'ũ i we'gu ü'ũ i natchiũane i tagucüã'wa rü natchi'cagü i yeerawa iũ'tchigüũwa

11.b Ngi'mata 2020gu rü naünagũũ nangemaãcüütchima norü mu ya ñane-gü rü natchica i wü'itchigü ya duũ'ë nawa ngemaũ i nagu taüpataũ itayau'ũ rü inaũ'ũ i mugütücumü i aë'gacü nagu iũ'ũ rü we'gu ü'ũ i wüiwa ngemaũ naca' na iücutchiũ rü porá iũ'ũ na guũgu name'ũ i ngemaũgü rü nange-maũ i ügü na íyai'raãtchiũ i aũ'cümaũgü rü nagu tanamecë'ũ i ngema na yaügatchiemaũ rü ngema na nawa ingemaũ rü wena namecë'ũ i gu'tchagü nawa ngema ta'ũ i tchieũ i ngupetũũ rü yeerawa nau'eë rü nau'ũ ngema we'gu ü'ũ rü ngema Marco de Sendaiãcü naca' ngema na íyai'raãtchiũ na íaũ'cümaũguũ naca' i ngema ta'ũ i tchieũ i ngupetü 2015-2030 Redução do Risco de Desastres rü ngema na namaã nacua'ũ i ngemaũgü rü ügü rü nagu nadawenũ'ũ i guũma i natchiga na íyai'raãtchiũca' i aũ'cümaũ i ta'ũ i tchieũ ngupetũũ i guũma i nawa inangemaũwa

11.c Rü nü'ũ rüngüecë'ũ i ngema natchiũanegü i inacarüwa yeerawa ü'ũ ngegu-marũũ ta nawa i ngüecë i cua' rü diëru rü na nauũca' na namaã nangü'ũ rü nawa nangema na wena namecë'ũ i gu'tchagüwa rü namaã inange-magũũ i ngema ngemaũgü i ngema natchicaaru

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 12.

Rü aicuma nawe'guee'ũ ngema nacüma i me'ũ nayamuee'ũ rü ngema nanagu'eẽ'ũ namaã inguũãcü

12.1 Rü nau'ũ i we'gu ü'ũ ngema Plano Decenal de Programa i natchiga i Produção e Consumo Sustentáveis namaã i guũma i natchiũanegü na nü'ũ ya yau'ãtchiũ i ngema mugü rü ngema natchiũanegü i marü yee-rawa ngemaũ rü nayau'ã na namaã inacua'ũ rü nü'ũ nangema na nagu yaoõ'ũ na yeerawa nau'ũ rü ngema natchiũanegü i yeerawa iũ'tchi-güũarü cua'gü rü ngemaũgü i megüũ

12.2 Nhu' matata 2030gu rü nü'ũ yangau'ũ na namaã icua'ũ i ngema namaã inguũ'ũ rü tama nagu idau'ũ i ngemaũgü i me'güũ i woetama ngemaũ notürü nau'ũ i meũgü

12.3 Nhu' matata 2030gu rü ngaũgu íyai'raãtchiũ i ngema aiyauãmareũ i onagü i wü'ietchigüarü i guũ i naanewa rü ngema namaã ínatae'ũwa rü yiema naca' tae'ewa rü íyai'raãtchiũ na naai'yaũgüũ i onagü ngema nori-cürüwa ínayau'ũwa rü namaã ínanguũgüũwa ngi'mata namaã ínatae'ũwa nangu rü guũguma nangemaũ i ngema ítanawae'ũwa rü yaücutchiũ na narütae'ũ i norü búgüwena

12.4 Nhu' matata 2020gu rü nü'ũ yangau'ũ na namaã meã icua'ũ i natchica i meũ i ngema ngemaũgü quimicogüarü rü guũma i ngema íta'güũ i natchi-re rü guũ i ngema guũguma nagu nangemaũ i no'rü ma'ũ i nhaãgü,

12.5 Nhu' matata 2030gu iyairaãtchiũ ngema tama me'ũ rü meã nüna na daugüũ rü nhu'matchi meã nama na cua'güũ rü na iyairaãtchiũ i we'ta-ma nama naca' taegüũ

12.6 Nü'ũ naüëgüãũ rü naügüãũ i ngema nama i cua'guũ empresagü ya tagüne rü nüũ na yauãtchiũ rüta yauãũca' i ngema i megüũ rü na puracü tüũ na ngemaũca

12.7 Naügüãũ i ngema tae'gü i meũ i tama naane tchieũ, nagu narü daunüãcü i ngema aicumaütchi i wüi natchiane nawaeũ

12.8 Nhu'matata 2030gu rü naãgüãũ ya guüemaca'i guũma i natchi-cawa na tuũ na ngemaũ i inü i megüũ na ngemaãcüta yeerawa ta nguguũ i meã nhema ta ngemagüũ

12.a Naye'raëgüãũ na nügümaã napuracüëũ nawa na poraëũ i ngema norü cua' i na ngemaãcü nuũ na meũ rü ngematama na yaugüũ i norü ngemaũgü

12.b Naye'raëgüãũ na nügümaã napuracüëũ nawa na ngemaãcü meã nuna na daugüũ rü meã nama na cua'güũ rü nhematama na ngemaũca i puracügü nawa i ngema na ügüũ i ngema natchicawatama

12.c Rü na iraëũ i ngema aëgacügü arü ngüëë nawa i ngema combustiveis fösseisgü, erü ngemagagu niĩ na tama meã namaã na cuagüũ i naũgü, na ngemaãcü tama nana itanüëëgüütchiũca' i nge'ta namaã ina taegüũwa, notürü nanawa'e niĩ na nagu naĩũ i ngema i ngupetüũ i wüi natchianewa, rüta namë nanaügüũ we'gu nügü nanuãcü nawa i ngema nuna daugüũ i ngema natanütchiga rü nhu'matchi ngema aëgacü arü ngüëë i tama meũ, erü ngemagagu niĩ yeeraãcü tchieũgü na ngupetüũ i naĩnecügüwa, notürü nanawae nagu narü daunüũ i wüitchigü i natchianewa maëëgü naũpa nana õëgüũ i ngema naũgü i tama megüũ i naaneãũ, na tama tiõëëgüũca' ya duëgü.

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 13.

Naca' i nadauũ paama i nacümagü nanaoẽũ i nhaã naane arü nañane rü nhu'matchi ngema nagaguta ngupetüũ i tchiegüũ

13.1 Ye'era naporaeũ, naca' i ngema nañaneũgü na ngemaãcü nüũ na cua'güũca' na nhuacü nügü inameẽegüũ naca'i ngema tchieũgü i guũ i n-
anewa ngupetüũ.

13.2 Wüiwa na puracügüẽũ i políticagü naca' na nhuãcü namaã na cua'güũ i ngema ngupetügüũ i nagagu i nañaneũgü rü nhu'matchi nhuagü nügü ina
meẽũ i wüi naane

13. 3 Nameeũ i ngugü, rü wüitchigü ya duẽgü rü nhu'matchi ngema taagüũ i natücumügerugü na üũca' na naca' na daugüũ i nacümagü na tama paaü-
tchitama ni ütchigüũ i ngema nañaneũ i nhaã i naane nawa maẽũ arü

13.a Naporaẽũ i ngema marü namaã inapuracüẽũ i ngema natchianegü rü
naüe'tüũ i ngema marü i ngemaũ ngema nügümaã wü'iwa nagu nañnẽũ
i ngema natchianegü natchiga i ngema na marü tama nucümarüũ yaũ i
ngema nhaã naane i nawa i ma'ẽũ nawa i Convenção Quadro das Nações
Unidas s Mudança i arü Climatchiga [UNFCCC] na nhuãcü ta nawa nangu-
güũ i ngema nawe'egüũ rü nagu nañnüeũ rü na ngemacü ta ngema natchia-
ne i ngewaca' nawa ngugütchãũũ nangüẽũca' namaã i ngüẽẽ i US\$ 100
bilhões naguũ i diëru wü'itichigü i natchianegü i wü'i i tauncügutichigü rü
na ngemaãcü iyairaãtchigüẽãũ rü nango'ẽgüãũ na nhuacü ta namaã napu-
racüẽũ namaã Fundo Verde i Climatchigaca' nü'ũ ta cua'eãcü na nhuãcü
nawa' diëru tayaugüũ i paatama

13.b Nauũ na nacũmagũca' nadauũ na nhuacũ ta tũ'ũ nanguẽũ nameãta nagu taĩũ natchiga i ngema nayatoamatchigũraũũ i ngema nhaã naane i nawa i ma'ẽũ rũ meã namaã nacua'gũũ naca'gũ i ngema natchianegũ i tautama cua'wa ngugũũ aicũma rũ tũmaca'gũ ta aicumaũtchi ni'ĩ ya yiema ngeã'tagũ rũ nge'tũüttagũ-paãtagũ ya ianegũ ya ngema wogũmareeca' ni'ĩ

(* Nũna cua'ũta na Convenção Quadro i Nações Unidas arũ i Mudança i Climatchiga [UNFCCC] ngutaque'e i ãẽ'gacũ i natchianegũ i nũgũmaã puraciũũwa na paama y angũca' ngema nhama naanewa i ngupetũũ i ya toamaraũtchigũũ

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 14.

Ngema quinguêchaũ 14. Nüna meã cudauũ rü ngema cunayauũ i natü i tagüũ rü tatü i tagüũwa i ngemaũgü i ngema maêũ nawa i ngema i de'a nüna cudauãcü na ye'erawa cugü cugaũ namaã

14.1 Nhu'ma tata 2025gu rü nüna idauũ rü iyairaãtchiũ aũritama i ngema ngema na naãtchiêũ i ngema de'agü iyaguũraũ rü ngema nawa nenaũ i puracügü i dauchtitawa ügüũ rü ngema de'agüwa tatama neũ i ngema na aũãtchiêũ i ngema nawa i ngüãtanücüũ

14.2 Nhu'ma tata 2020gu rü nüna nadaugüũ rü namaã nacua'güũ nü'ũ nacua'güãcü nanawa me'ũ nayaugüũ rü nüna nadaugüũ i guũma i ngemaũgü i ma'êũ i de'agüwa rü nawa i ngema tatü i taũgüpetchinüwa na ngemaãcü tama natchieãũca' rü ngegumarüũta nawa i na tama nagu aũritama natchieũ i ngema norü ye'erawa ngemaũ rü ngemaãcü na nügütatama name'êũca' rü nangemaãcü nangemaãcü nangemaũca' na ngema tatü i taũ rü name'ũ iyadaũca'

14.3 Naiyairaãtchiũ rü nügü inapo'ũũca' i ngema nügü nanadauũ i ngema tatü i tagüũ namaã i ngema naca' ingueũ na nüna nadaugüũ nawa i guũma i ngemaũgü

14.4 Nhu'ma tata 2020gu rü nawa nangemaetchaũ guũgutama na degüãũ rü yagu'êãũ i ngema na tama nü'ũ nacua'güãcü inayauãũ i ngema tcho'nigü i tama nü'ũ naãpaneũ rü nhu'matchi ngema yagu'êũ rü nüna nadaugüũ ngema namaã naca' inangueũãcümaã nawena arü nagu name'ũca' i ngema nayamuũ i ngema tchonigü pa'atatama rü nawenata arü yamuũ meã nüna nadaugüãcümaã na meãma inayaeũ nhama norigurüũtama

14.5 Nhu'ma tata 2020gu rü nuna na daugũü rüe'na ya 10 i nama i cua'guũ i costeiragũ rü marinhagũ i muguwa' nuũna uũãcü i wũ'itücümu namaã i nhema i mugũ nhu'matchi i nhema nama cua'guũ rü nhema na ngemaũ.

14.6 Nhu'ma tata 2020gu a nuũ ngema i numaũgũ wũ'i nguẽẽ naca' i nhe-ma tchoniẽ rü nuũ na tama na ngupetũũca' ta na tama nagu yadaugũũca' rü na tama na oẽũca' i nguẽẽ

14.7 Nhu'ma tata 2030gu rü nawe'e naünagũgũãũ i ngema ngüẽẽgũ i naca' i diẽruwa naca' i ngema iragũũ i natchianegũ i duũũgũ i ngema nawa i nge-magũũ i ngema natchica i ngeta i ngema i ngema tchonigũ na ngemaãcü nũna nadaugũũ rü namaã nacua'gũũ i ngema woetama ngema ngemagũũ nawa i de'agũ rü natũgũ nawa nameã namaã nacua'gũũ i tchonie rü ngeta nũna meã i nadaugũũwa i naca' i ngema na nawe'gũãũca'

14.a Ye'erata naca' nanguẽũ rü naca' nadaugũũ i cua'gũ na ye'erawa nan-gegũãũ na nü'ũ nacua'gũtchaũũ rü ngema nangegũãũ i ngema na nhuã-cũta nũna nadaugũũ i ngema de'agũ nü'ũ nangemaãcü i ngema nanhuacũ namaã nacua'gũũ i ngema ãẽ'gacũgũ i natchianegũarũ na ngemaãcü na-me'ẽgũãũca' i no'rũ me i ngema no'rũ ma'ũ i tatũgũ i taũgũarũ na ngemaã-cũ ye'erawa nangegũãũ i ngema natchianegũ i ngema nawa ngemagũũ rü nhu'matchi ngema natchianegũ i tautama ye'erawa ngugũũ nawa i cua'gũ

14.b Nũna naãgũãũ i ngema norũ ma'ruũ nawa puracũẽũ i ngema ngemaũ-gũ i nawa i ngema de'agũ rü ngeta namaã inata'egũũwa

14.c Nũna naãgũãũ na nũna nadaugũãcũmaã rü namaã meã nacua'ãcũmaã i ngema ngemaũgũ i tatũ i taũwa ngemagũũ nawa i ngema mugũ i guũma i na-tchianeca' iĩgũũ nhama ngema nawa nũna nü'ũ nacua'ãtchieẽgũũ i UNCLOS [Convenção das Nações Unidas sobre o Direito do Mar] na nũna naãgũãũ na-nhuacũ naũgũãũ mugũ nü'ũ iu'ũãcü nhama nawũmatũũãcü i ngema norũ de'a ye'erawa nangeetchiũãcü i 158 i ngema nhaũ "Futuro Que Queremos"

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 15.

Nüna i dauũ rü wena taarü rü nauũ i ngema na nhuacü nüna idauũ meã namaã i cua'ãcü i ngema i ngema guũma i ngema i ngemagüũ i wa'imüanewa rü nüna idauũ meã namaã icua'ãcü i nainecügü rü não'ẽũ ngema ngeta tama iname'ũwa aicuma i ngema waimüane rü iyatchaãtchiẽũ rü wena nü'ũ idauũ

15.1 Nhu'mata ta 2020gu na nüna idauẽ rü meã namaã inacua'güũ rü wena taarü meã namaã nacua'ãcü i ngema guũma i ngemaũgü i nhaã wa-imüanewa ngemagüũ rü nhu'matchi ngema de'a i maicuraũ rü nüna meã i ngema puracügü nawa iguũma i ngema namaã nagu naĩnüẽũ i ngema rü yangüẽgüãũ i ngema guũma i natchiane namaã nagu rü ĩnüẽũ

15.2 Nhu'ma tata 2020gu naügüãgüãũ na naye'eragüẽãũ na namaã nacua'güũ meã namaã nacua'güãcü i guũraũũma i nainecügü rü iyatchaãtchiẽgüãũ i na nato'güãũ rü wena arü nameẽgüãũ i ngema nainecü i marü tama meũ na ye'eraẽgüãũ na wenaarü natogüãũ i nhaã naane arü tawa

15.3 Nhu'ma tata 2030gu naoẽgüãũ i ngema na tama meã nüna nadaugüũ i ngema waimügü i marü tama meũ rü ngemagü ngeta marü tama inameũwa rü iyapagüaneũwa iyaba'ĩaneũwa rü inapo'ũũ na nü'ũ ya nga'uca' i ngema me'ũ i ngema ngeta marü inatchieũwa i ngema waimüane

15.4 Nhu'ma tata 2030gu nüna i dauũ i ngema guũma i nawa ngema i ngeta inama'pü'aneũwa rü nhu'matchi ngema guũraũũ i ngema nawa ma'ẽũ na ngemaãcü name'ũca' rü nü'ũ rü ngüẽũca' rü ngema ni'ĩ naye'erawa nangeũ i nüna cudauũ rü namaã cucua'ũ

15.5 Paa'ma na ugũũca' rütata na we'aũ na iraãtchiũca' rü na tama na gu'ẽũca rü inatchaãtchiũca' na tama na guũca' i ngema naãnewa maẽũ nhu'mata i 2020gu rü nünadaugũũ i ngema rü taue'tchaũ i ngema e maẽũ.

15.6 Na wüi'gũũ i ngema iraũgü na yaugũũ i nawanena ũũ na ugũũca' na meã nawa ngemaũca' i meã nama cua'ũ i iraũgü

15.7 Paa'ma na ügũũ na gu'ẽũca' ngema tama ãpaneũ rü nhumatchi i tchie'ũ i ũũ nama i nainetügü rüta i naẽĩgü rü nuna daugũũ rü nuũ na yauãtchiũ ngema tama i megũũ i woe'tama marü nawa i ngemagũũ

15.8 Nhu'ma tata 2020gu naye'eragüẽãũ i nacümagü na tama na ngupe-tũũca' na tama na yeerawa na datchigũũca' na tama nügü na tchieẽũca' na tama ngema na tchocuũca' nagu i ngema nawa na maẽũ i dautchitawa rüta dea'wa rü nuna dauũ i ngemaca'tama i ãũ

15.9 Nhu'ma tata 2020gu ngema natucümüwa'tama ngemaũ i nawae' na nawa nangemaũ i nhu'matchi ngema nge'ta i' na ngupetũũwa'na ngemaãcü na iraãtchiũca nawa i ngema na tauuma tuũ na ngemaũca' ngema tũũ nawa' ta ngemaũ.

15.a Nawae' na üaũ rü yee'rawa na daẽũca' nawa i ngema i guũma i ta'cü i guũma i nawa i ngema ngemaũgü na ngeta na yaugũũta i nhema dierugü

15.b Nawae' nama na cua'ũ i dieru rü yee'rawa na daẽũca' nawa i ngema i guũma na nhemaãcü na nuũ na ngüẽũca' na nhuãcü meã na nuna na daugũũca' nuna na ãgũũca' na nhuãcu nama na puracügũũca' nhema natchiãnegü ngewaca yee'rawa nagagütchigũũ ngema na ngüẽguũca' na nhuãcü ta nuna na daugũũ na wena tana toguũca'

15.c Na porãẽẽũ i nguẽẽ i naane arü tawa na ngemaãcü na guũca' i feneẽ i tama i mugü nawae'ũãcü i tama ãpaneũ nawa i ngema i ngema i naẽĩgü i tchu'gũũ na ngemaãcü nuna na daugũũca na muũca i ngema i nawa i ngema natucümügü ngema maẽũ na ngemaãcü nuna daugũũ na nhuãcütani nawa na maẽũ rüta ina tchaãtchiẽũ i ngema na ngau na tchie'ẽũ

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 16.

Ngema nawa nangütschaũ i 16 naüaũ i natucumü i meã i ma'ẽũ rü nügütanüwa ngemaũ na ngemaãcü ye'era wa nügü nagagüũca' rü nügü nangüëgüũca' nü'ũ nangemaũ na nügü inapo'ũgüũ i guũwama rü naügüãũ i ngema namaã cua'güũ na nügütanü natchocuũ i guũwama

16.1 Iyairaãtchigüãũ aũritama i guũraũũ i tchieũgü rü na ngema nayayue-tanüũ nawa i guũma i natchicagü

16.2 Yagu'ẽũ i guũraũma i tchieũgü rü tümagu yadaucüraũgüũũ rü tama meã tümamaã nacua'güũ ya buã'tagü.

16.3 Naügüãũ i nacüma i Estado i Direito arü i guũma i natchianearü tawa rü nhu'matchi guũma i natchianegüwa rü nangemaãcü na ngemaãcü nangemaũca' i ngema mugüwa na tü'ũ inapo'ũũ

16.4 Nhu'ma tata 2030gu aũritama iyairaãtchigüãũ i ngema nügüëëgü i diëruwa rü nhu'matchi rü nanegü i tama ãpaneũ rü naporaëũ nanata'eguëũ i ngema diëru irü taueũ rü gema naca' nangiëũ rü não'ẽũ i guũraũũ i natucumügü i nügü nutaque'ẽũ i tchieũ ügüũ

16.5 Iyairaãtchigüëãũ i ngema tama me'ũ rü tchieũ i nacümagü rü nhu'matchi ngema na cugüme'ewa tü'ũ cungemaëũ nawa i ngema guũraũũ ngemaũgü

16.6 Ye'era ya ta'ëtchigüũ i ngema natchica i nawa napuracüëũ na meã yaüũca' rü meã namaã nacua'güũ rü nango'ëgüãũ nawa i ngema guũma

16.7 Naãgüãũ nangemaãcü meã wü'iwa nügümaã napuracüëũca' aicumaü-tchima nawa i ngema guũma i nüna idaugüũ

16.8 Nü'ũ na tanetagũũ rü naporačgũãũ ngema na natchianegü i ngewaca ye'erawa nügü i gagüetanũũ nawa i ngema nhama i naanemaã nanacua'gũũ

16.9 Nhu'ma tata 2030gu guanetama tü'ũ nangemaũ i ngema nawa nü'ũ nacua'gũũ na te'e tičgũũ rü tü'ũ yaüpanegũũ ya yiema ngearü bupaneãč

16.10 Nangemačãũ na nangemaũ i ngema ngüčč i guaneca'wa tatchocuũ rü nü'ũ yaugũũ rü tũna nadaugũũ i ngema meã ngema tama'eũ nagu tiũã-cũmã i ngema natchianegüarü mugü rü nhu'matchi ngema nügũmaã nagu ya de'agũũ i natchianegü

16.a Na poračãũ i ngema namaã puracüeũ i natchianegüwatchigü rü nawa i ngema na nügũmaã napuracüeũ rü nawa ta i ngema natchianegüarü mu nahuacü nügü nangüččgũũ nawa i ngema guũma na ye'erawa nügü nagagũũ rü nawata i ngema natchianegü i ngewaca ye'erawa nügü gagũũ rü nügü na nawa nadaugũũ rü nãočgũãũ i ngema tchiegũũ rü ngema nügü ütucumũũ i ngema tchieũgu rü inüeũ

16.b Naügũãũ rü nü'ũ yangüčgũãũ i ngema i naügũũ i ngema tama natchieãũ ngemaãcü naügũãũca' i ngema nũna nadaugũãcü nawa napuracüeũ

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 17.

Naporaẽũ i ngema nagu naĩnũeũ rü wena taarũ naca' nadaugũũ i ngema wü'igu namaã napuracüeũ i nhaã naanearũ tawa na ngemaãcü ye'erawa nangegũãũca' na nüna nadaugũãcü nawa napuracüeũ

17.1 Naporaẽũ rü naca' i dauũ i ngema ngüẽẽgü ngematama ngemagũũ rü ngemata ngüẽẽgü i toama i natchianegüarũ naca' i ngema natchianegü i ngewaca' ye'erawa nügü gagüetanũũ nangemaãcü naporaẽãũ i natchiane rü naca' nadauũta na nhuacü ngeta na yauãũ i ngema ngüẽẽrü toama i ngemaũgütchigü

17.2 Ngema natchianegü nawe'ena aicümatama naca' nadaugũũ rü yangüẽgũãũ i ngema na nü'ũ nangüẽẽgũũ na ye'erawa nangegũãũ i ngema [AOD] rü nüna naãgũãũ rüe'na nü'ũ nangüẽẽgũũ namaã i 0,7ẽ i ngema nayaugũũ ngema natchianewa [RNB] nawa i AOD naca' i ngema natchianegü i ye'erawa nügü gagütchaũũ rü nünaãgũũ i AOD rü ta nawe'e na nüna pora naãgũũ nü'ũ nadauãcü nayanguẽũ i ngema nawa nangugütchaũũ i 0,20ẽ i ngema na yaugũũ nawa i ngema natchianeũ i gemaũ nawa i AOD naca' i ngema natchianegü tama aicuma nawa ngugũũ nanaporaẽũ

17.3 Naca' nadaugũũ i ngema ngüẽẽgü i diẽru naca' i ngema natchianegü nawa i muũma i ngemaũgü

17.4 Nü'ũ nangüẽẽgũũ i ngema natchianegü i ngewaca' ye'erawa i ngugüetanũũ na nawa ngugũũca' na nügũmaã nacua'gũũ namaã i ngema ngetanũ i tautama pa'a naütanügũũ nawa i ngema namaã cua'gũũ i ngema nangüẽẽ naãgũũ rü meã nagu naĩnũeũ i ngema ngetanũ na nhuacüta naütanügũãũ rü nawa i ngema nagu naĩnũũ rü ngeguma nagu naĩnüegu i ngema ngetanũ i natchiane i ngearũ ngemaũãgũũ rü iyairaãtchigũãũ i ngema norũ ngetanũ

17.5 Nayaugüãũ i naca' nadaugüũ i nacümagü nangemaãcü naãgüãũca' na nhuacüta nüna naãgüãũ i ngema natchiane i ngewaca ye'erawa i itchigüũ

Ngu'gü i naca' dauũ nanhuacü name'ẽãũ

17.6 Name'ẽgüãũ na nhuacü naca' nadaugüũ na nhuacü nügümaã napuracüẽ Norte-Sul, Sul-Sul ngema nügüna ngaicamagüũ rü toamatchigü i natchianegüarü naca' nadaugüũ i ngu'gü ngu'gü i naca' dauũ nanhuacü name'ẽãũ ngewacüũgüũ i nacümagü rü nügü nangüẽgüũ nawa i ngema cua'gü i ngema wü'igu nagu naĩnüeũ rü nügümaã meã napuracüẽ namaã i guũwama i ngema Nações Unidas rü nawa i ngu'gü i naca' dauũ nanhuacü name'ẽãũ i nhaã naanewa

17.7 Naãgüãũ na ye'erawa rü nügüna naãgüãũ rü nü'ũ yaugüũ i ngu'gü i naca' dauũ nanhuacü name'ẽãũ ngemaũgüarü meruũ naca' i ngema natchianegü i ye'erawa iĩtitanüũ na me'ẽgüãũ i ngema marü namaã nügügu yade'agüũ na ngemaãcü nameũca' i guũma

17.8 Wenaarü naügüãũ meãma i ngema na wü'igu na nuãũ ngu'gü i naca' dauũ nanhuacü name'ẽãũ nü'ũ nanguẽẽũ namaã i ngema cua'gü i ngewacaũgüũ naca' i ngema natchianegü i i'rarüwa ngewaca ye'erawa nügü gagüũ nhu'mata ta 2017gu rü naporaẽgüãũ i ngu'gü i naca' dauũ nanhuacü name'ẽãũ rü nügü nangueããũ nawa i ngema na nügümaã nü'ũ yaugüũ rü nügü nü'ũ nacua'ẽgüũ

Wena meã naca' nangu'ũ

17.9 Ye'era naporaããũ ngema ngüẽẽ i toamatchigü i natchianegüarü na name'ẽgüãũca' rü nügü nangüẽgüũca' rü wena meã naca' nangueũ na ngemaãcü nü'ũ nangüẽgüũca' i ngema nagu naĩnüeũ na ngemaãcü ye'erawa nügü nagagüũ meã nüna nadaugüãcüma nügümaã wü'igu napuracüẽca' i ngema Norte-Sul, Sul-Sul rü nhu'matchi ngema norü gupe'ewa ma'ẽũ

Namaã cutaeũ rü naca' cutaeũ

17.10 Naüãũ nacüma i mu'ũwatama ngemagüũ i namaã cutaeũ rü naca' cutaeũ i guũma i naanewa nagu yaũãcü i ngema nacümagü i ngo'ũguũ

tautama wü'itatama i natucumüca' iĩũ rü wü'iguũ i guũma i ngema namaã cua'gũũ i Organização Mundial do Comércio nawa ta nanhuacü naca' nadaugũũ na nügümaã napuracüẽũ nawa i ngema Agenda de Desenvolvimento de Doha

17.11 Nü'ũ taãũritama na tanetagũũ na ngema na toamatchigü i natchianewa namugüãũ i ngema i ngema natchianegü i ngewaca' nügü ye'erawa i gagüetanũũ nangemaãcü nü'ũ na tanetagũũca' i ngema na nügümaã aicuma napuajracüẽũ naca' i ngemanatchianegü i tautama ye'erawa ngugũũ na ngemaãcü guũma i naanewa nanguũca' nhu'matata nagu i 2020

17.12 Yanguẽgüãũta rü meã naügüãũ na tama nagutchaẽgüãũ na namaã tata'egũũ na naũtanügüãũ rü tautama pa'a yaĩũ naca' i ngema natchianegü i tautama ye'erawa ngugũũ nhama OMC nawe'eũãcü naãgüãũ i ngema nacümagü nawa i ngema nagu yaũũruũ ngema natchiane i tautama ye'erawa nimugũũ rü taaicuma ta nango'ẽgüãũ na tautchaẽgüãũ na ngemaãcü namaã na taegũũ i ngema tümaarü iĩgũũ

Cagü i ngema nagu naĩũta

Nango'ẽgüãũ i ngema namaã napuracüẽũ i ngema ngeta namaã inacua'gũũwa

17.13 Na ye'eraẽgüãũ na ngema nangemaũ i ngema ã'ũma i ngema namaã cua'gũũ i ngemaũ rü wü'iguta nügümaã napuracüẽcü na nügügü i ngema namaã nameã napuracüẽũ

17.14 Nayeeraẽgüãũ na nügümaã napuracüẽũ nawa i ngema na nüna nadaugũũ na nhuacü meã namaã nacua'gũũ

17.15 Nügümaã meã nacua'gũũ nawa i ngema na namaã meã napuracüẽũ i wü'itchigü i natchianegü na ngemaãcü nõ'ẽãũ i ngema natangearü ai'rũũã'ütchiũ rü ye'erawa tügü tagagũũ meã namaã tacua'güãcü

Nügümücügü i guũwama

17.16 Naporaẽgüãũ na nügümaã napuracüẽũ i nhama i naanearü tawa meã

nüna nadaugüäcümaã rü nawa i ngema muũma i ngema namaã nacua'güũ rü nügü nü'ũ yaugüũ i ngema nü'ũ nacua'güũ i ngema naca' nanguẽũ rü na ngeta tanayaugüãũ i ngema nayanguutchiũca' i ngema nagu naĩnueũ meã namaã nacua'güãcũ guũma i natchianewa nawatürü i ngema natchianegü i ngewaca ye'erawa i iĩtanüũ

17.17 Nü'ũ naüẽgüãũ rü naügüãũ na wü'igu na puracüẽũ namaã i ãẽ' gaüarü rü nhu'matchi tama ãẽ'gacüarü rü namaã i ngema duũũgü i ngema ma'ẽũ nawa i ngema marü nü'ũ nacua'güũ i ngema nacümagü i nagu naĩũ nawa i ngemangemaũgü

Ngema nawa nü'ũ nacua'güũ na nhuãcüta namaã nacua'güũ i ngema ngüẽẽ

17.18 Nhu'ma tata 2020gu ye'eraãcü nügü nangüẽẽgüũ na nügü nanguẽũ naca' i ngema natchianegü i ngewaca ye'erawa i iĩtanüũ rü nhu'matchi ngema iragüũ i natchianegü i ngema capaũgüwa ngemagüũ i natchianegü i ye'erawa nügü gagütaũũ na ngemaãcü nü'ũ nangemaũca' i ngema na aicumama inamegüũ rü nagu yaõgüãũ rü tama ngeta nawogümareũ nawa i ngema na tama nü'ũ nangemaũ nangeta diẽru tü'ũ na yaugüũ i ngema na te'etchigü tiĩgüũ rü tayanhuraũũ rü taacü tucumü tiĩũ te'e tiĩũ ngeta netaũũ rü ta ütane ngeta ta ngemaũ rü toamatchigü i nacümagü i ngema natchianewa ngemagüũ

17.19 Nhu'ma tata 2030gu rü aicumatama tanayaugüũ i ngema naca' iĩũ na ye'erawa tügü tagagüũ rü tügü tigagüũ meã namaã tacua'güãcũ i ngema nawa itangemagüũ rü nanawa itapuracüẽũ i ngema natchianewa i [PIB] rü naca' tadaugüũ naye'erawa tügü tagagüũ nawa i ngema natchiane i ngewaca' ye'erawa iütcigüũ

Ngema inawae'ũ na nü'ũ yangau'ũ 18.

Guanema i wüiguũ wotchi cu waũ rü maĩyuguĩ rü ngema natchica nawa i cu ũũ

Ya guẽũ ngema na natucumügü i maĩyugü i ĩgüe rü nhumatchi yiema wa'güe na tchi'ri tũũ na cagũũ rü tũmamaã na tchiecũmagũũ naca i ngema tũmamatũünemare urüena ngeta ita ũũca'mare, rü nhumatchi muẽpücũna rü ngema nangupetũ tũmamaã ya diema duũẽgü i ngearũ dierũa'güe rü natchica i tama meũwa neĩẽ rü naẽtũ ngeegü i wamatũünegüe

Rü ngema ODS 18 rü Taguarũ naane Brasil rü nanayau rü nagu niũ na ngemaãcũ nanatautchaẽũca' na guanema ya duũẽgü ta wüigugũũ, rü nawa naã nayaguẽũ na tchi'ri duũẽũ i caũ rü tama tũmamaã i mẽcũmaũ rü nhumatchi ya guẽũ ngema na natucumügü i maĩyugü i ĩgüe rü nhumatchi yiema wa'güe na tchi'ri tũũ na cagũũ. Rü 2023gu rü dü'etũwa nanangegü, rü norũ ĩnü rü iyai'raãtchiũ i ngema na tama i wüiguũ i torũ poragũwa rü marũ nucũmacürũwa i ngupetũũ, rü ngemaãcũ guanema tũũ na ngemaũ i poragü, nawa ngema tanawaeũ rü tũũ tauũ rü nhumatchi nanaporaẽgũũ rü nüũ na ngetchaũgũũ i wüitchigü i natucumügücũma, rü ngemaãcũ nanatanetaẽgũũca' i ngema Agenda 2030. Rü ODS 18 rü nawa inangematama nanaũũ, rü nawa ina puracüe i Comissão Nacional i Norũ ĩnü na Nhuacũ ya Ũẽũ i duẽgüarũ maũ ügũũ (CNODS) nawa i ngema Camara Temática – Rü ODS 18 rü namaã na cua' i Ministério da Igualdade Racial, Ministério dos Povos Indígenas, Secretária-geral da Presidência da República, representantes governamentais rü nhumatchi Sociedade Civil

Parceiros:

IDGLOBAL
Instituto de Direito Global

MINISTÉRIO DOS
POVOS INDÍGENAS

MINISTÉRIO DA
JUSTIÇA E
SEGURANÇA PÚBLICA

Apoio:

MAKIRA-E'TA
REDE DE MULHERES INDÍGENAS DO ESTADO DO AMAZONAS

Ngeguma ya dueegü tüü na ngemagu i ñnü nawa ngema wümatü, urüena tanawaegügu nana tomarauü i ngema wümatü, nanawaena naca' ta daugüü i ngema namaã cuagüü nhaã i nguneügu 1º de maio de 2026, nhaã nhatüwá rü ümatügüügu taniï ta ya mugüü i ngema ta nawaegüü:

Caso tenha algum comentário ou sugestão sobre o texto traduzido, entre em contato até 1º de maio de 2026 pelos meios a seguir:

E-mail:

AGU: lingua.indigena@agu.gov.br

IDGlobal: contato@idglobal.org.br

Makira E'ta: livd2025makira.eta@gmail.com

Endereço:

Escritório Makira E'ta:

Av. Boulevard Álvaro Botelho Maia 440, Sala

205, 2º Andar, Edifício Floriano Albuquerque, Centro, CEP. 69.025-070,

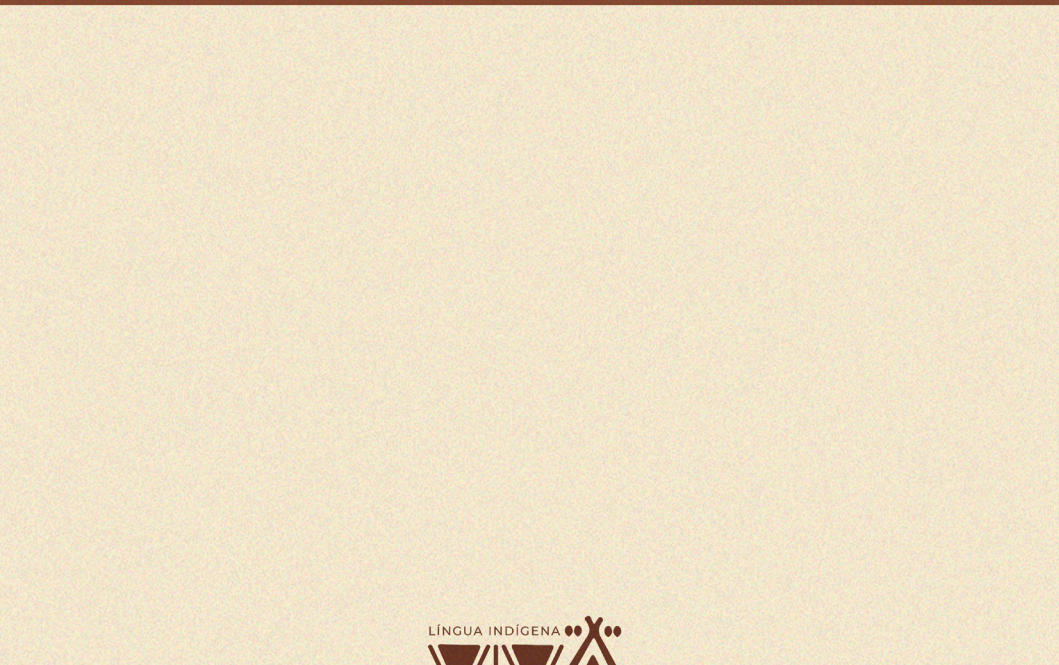
Manaus – Amazonas – Brasil

Whatsapp:

Coordenação Makira E'ta (Rosimere Arapaço): (92) 99367-7459

Site:

www.livd.org.br

LÍNGUA INDÍGENA

NO DIREITO

PARCEIROS:

IDGLOBAL
Instituto de Direito Global

MINISTÉRIO DOS
POVOS INDÍGENAS

MINISTÉRIO DA
JUSTIÇA E
SEGURANÇA PÚBLICA

GOVERNO DO
BRASIL
DO LADO DO POVO BRASILEIRO

APOIO:

MAKIRA-E'TA
REDE DE MULHERES INDÍGENAS DO ESTADO DO AMAZONAS